

1030.
NSV LIIDU KÕRGEMA HARIDUSE MINISTEERIUM
1. ÜLELIIDULINE JURIIDILINE KAUGÕPPE-INSTITUUT

ÕPPE-METOODILINE JUHEND
POLIITILISTE ÕPETUSTE AJALOO
ALAL ÜJKI ÜLIÕPILASTELE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1950 TARTU

18507
NSV LIIDU KÕRGEMA HARIDUSE MINISTEERIUM
ÜLELIIDULINE JURIIDILINE KAUGÕPPE-INSTITUUT

ÕPPE-METOODILINE JUHEND
POLIITILISTE ÕPETUSTE AJALOO
ALAL ÜJKI ÜLIÕPILASTELE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1950 TARTU

Koostanud prof. P. N. Galanza, heaks kiitnud UJKI riigi ja õiguse
kateeder.

Kinnitatud UJKI direktori poolt.

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu

8121

ARHIIVKOGU

POLIITILISTE ÕPETUSTE AJALUGU.

I. Määratud loengute temaatika.

1. Sissejuhatus	2 tundi
2. Vana-Kreeka ja -Rooma poliitilised õpetused	2 „
3. Keskaja poliitilised õpetused	2 „
4. Kapitalismi-epohhi poliitilised õpetused .	6 „
5. Poliitilised õpetused Venemaal	4 „
6. Marksismi-leninismi võitlus kodanlike ja väikekodanlike õpetustega riigist ja õigusest	4 „

Kokku 20 tundi

II. Metoodilised juhised üliõpilaste iseseisvaks tööks.

Üldjuhised.

„Poliitiliste õpetuste ajaloo“ kursusel on juriidilise hariduse süsteemis erandlikult suur tähtsus. Selle distsipliini omandamine on tarvilik mitte üksnes nõukogude juristide silmaringi laiendamiseks ja teoreetilise kvalifikatsiooni tõstmiseks, vaid ka poliitilis-praktiliste ülesannete täitmiseks — üliõpilaste vajalike teadmistega relvastamiseks võitluseks marksismile-leninismile vaenuliku ideoloogiaga. Selle ülesande lahendamine omandab kaasaegses rahvusvahelises olukorras erilise tähtsuse.

Anti-imperialistliku ja demokraatliku leeri võitluses imperialistliku ning antidemokraatliku leeriga etendavad ideoloogia ja sealhulgas ka poliitilised vaated ning teooriad suurt osa. Imperialistliku leeri juhid saavad väga hästi aru, millist teravat ja võimsat relva kujutab endast marksismi-leninismi õpetus, ning mobiliseerivad kõik jõud, et moonutades ja võltsides ajalugu oma reaktsioonilisi eesmärke „teoreetiliselt“ õigustada. Selleks nad kasutavad poliitiliste õpetuste ajalugu omamoodi, äratades ellu ja uuendades võitluses demokraatia jõudude vastu kõige vananenemaid ning reaktsioonilisemaid ideid. Eriti suurt populaarsust omab praegu reaktsioonilistes ringides katoliiklik õpetus riigist ja õigusest, mida laialdaselt propageerib Rooma paavst ning mis äratub ellu keskaegse filosoofi Aquino Thomase täieliku vaimupimeduse teooria.

Eriti suur populaarsus on inglise-ameerika imperialismi ideoloogide hulgas praegu mitmesugustel kosmopolitismi eriliikidel, teorial, mis tekkis juba orjandusliku ühiskonna lagunemise ja hävimise ajal. Kaasaegne kodanlik kosmopolitism, mis jutlustab maailmavalitsemise ja „maailmariigi“ „teooriaid“, on inglise-ameerika imperialismi ideoloogiliseks relvaks tema agressiivse, anastamise ning röövelliku teiste riikide siseasjadesse vahelesegamise poliitikale, nõrkade riikide alistamisel USA-le ja Suurbritanniale, reaktsiooniliste valitsuste toetamisel ja blokkide organiseerimisel NSV Liidu ja rahvademokraatia maade vastu.

Poliitiliste õpetuste ajaloo õppimisel tuleb lahti öelda kahjulikust kitsarinnalisest vaatest, mis mõnikord esineb mõnedel üliõpilastel, kes arvavad, et näiteks Platoni, Aristotelese ja teiste poliitiliste vaadete tundmisel ei ole mingit praktilist tähtsust.

See vaatekoht on põhiliselt ebaõige ja praktiliselt kahjulik, sest et võitluses reaktsiooniga ta desarmeerib. Üheks elementaarseks reegliks võitluses vaenlasega on: tunda vaenlase relva. Nii näiteks etendab väga aktiivset osa kaasaegse reaktsiooni leeris rooma-katoliku kirik eesotsas paavstiga. Rooma-katoliku kirik kohandab ideoloogiliselt kristlikku usuõpetust kaasaegsetele tingimustele. Võitluseks tema ideoloogiaga on vajalik tunda mitte ainult katoliikliku usuõpetuse sisu, vaid ka tema tekkimise ajaloolisi tingimusi ja tema arenemise peamisi etappe, sest ta on etendanud küllaltki tähtsat osa poliitilise mõtte ajaloos. Kristlik usuõpetus tekkis orjandusliku korra lagunemise tingimustes ja immutas enesesse palju elemente orjandusliku ühiskonna ideoloogiast, milles Platoni ja Aristotelese õpetustele kuulus väljapaistev koht. Seega ei piisa ainult deklareerimisest, et rooma paavst on reaktsionäär, vaid on tarvis omada selget ja kindlat ettekujutust rooma-katoliku kiriku ideoloogiast. See on seda rohkem vajalik, et katoliiklikud ideoloogid, nagu teisedki reaktsionäärid, ei näita oma õiget palet, vaid kasutavad oma reaktsioonilise sisemuse varjamiseks igasuguseid demagoogilisi kavaldusi, teeseldes, et nad on töötajate sõbrad. Selles suhtes kordavad nad neidsamu võtteid, mida kasutasid nende eelkäijad XI—XIII sajandil meie ajaarvamise järgi.

Nii peab üliõpilane-kaugõppija eelkõige saama õige kujutluse poliitiliste õpetuste ajaloo teoreetilisest ja praktilisest tähtsusest ning seda ajalugu sügavalt ja põhjalikult uurima.

Asudes poliitiliste õpetuste ajaloo õppimisele peab üliõpilane-kaugõppija eelkõige enesele looma õige ning poliitiliselt suunatud arvamuse selle distsipliini a i n e s t. Selleks on tarvis tähelepanelikult uurida sm. A. A. Žda-

novi kõnet diskussioonil G. F. Aleksandrovi raamatu „Lääne-Euroopa filosoofia ajalugu“ kohta ¹.

Kõiki kriitilisi märkusi, mida sm. Ždanov on teinud seoses filosoofia ajaloo aine määratlusega, tuleb arvestada ka poliitiliste õpetuste ajaloo aine määratlemisel. Eriti tuleb pöörata tähelepanu sm. Ždanovi peamisele järeldusele marksismi-leninismi koha ja osa suhtes filosoofia ajaloos (järelkult aga ka poliitiliste õpetuste ajaloos). „Marksismi tekkimine oli tõeliseks avastuseks, revolutsiooniks filosoofias. Muidugi, nagu iga avastus, nagu ka iga hüpegi, järguse katkemine, iga siirdumine uude seisukorda, ei saanud see avastus toimuda ilma eelneva kvantitatiivsete muutuste kogumiseta, antud juhtumil Marxi-Engelsi avastuse eelse filosoofia arenemise kokkuvõteteta. Autor ilmselt ei mõista, et Marx ja Engels löid uue filosoofia, mis kvalitatiivselt erines kõigist eelnevaist, kas või ka progressiivsetest, filosoofi-listest süsteemidest“ ².

See järeldus tuleb asetada poliitiliste õpetuste ajaloo õppimise aluseks, sest et marksismis-leninismis on peamiseks õpetus klassivõitlusest, mis laiendub „proletariaadi diktatuuri tunnustamiseni“ ³. „Leninismi põhiküsimuseks, tema lähtepunktiks ei ole talurahvaküsimus, vaid proletariaadi diktatuuri, tema kättevõitmise tingimuste, tema kindlustamise tingimuste küsimus“ ⁴.

See suurim avastus tekitas revolutsiooni ka ühiskonnateaduste alal, eriti teaduses riigist ja õigusest, millede

---

¹ „Eesti Bolševik“ 1947, nr. 19, lk. 11—28.

² „Eesti Bolševik“ 1947, nr. 19, lk. 13.

³ L e n i n, Riik ja revolutsioon, Tallinn, 1947, lk. 29.

⁴ S t a l i n, Leninismi küsimusi, Tallinn, 1945, lk. 31.

ajalugu moodustabki poliitiliste õpetuste ajaloo sisu. Lenin ja Stalin tõstsid võitluses kodanliku ideoloogiaga uuele, kõrgemale tasemele Marxi ja Engelsi õpetuse ning rikastasid seda geniaalsete avastustega. „Leninism on imperialismi ja proletaarse revolutsiooni ajastu marksism“¹.

Marksism-leninism sai oma praktilise teostuse sotsialismi ülesehitustöös, sotsialistliku riigi loomises meie maal. Marksism-leninism on võimas relv võitluses vaenuliku ideoloogiaga.

Sm. Ždanovi kõne teine väga tähtis järeldus on filosoofia ajaloo aine määrang: „...filosoofia ajalugu on teadusliku materialistliku maailmavaate ja tema seaduste tekkimise, sündimise ja arenemise ajalugu. Et materialism on kasvanud ja arenenud võitluses idealistlike vooludega, on filosoofia ajalugu samuti materialismi võitluse ajalugu idealismi vastu“².

Poliitiliste õpetuste ajaloos peegeldub otseselt või kaudselt klassivõitlus, mis toimub ja on toimunud orjanduslikus, feodaalses ning kodanlikus ühiskonnas. Seejärel on poliitiliste õpetuste ajalugu ühiskonna, riigi ja õiguse teadusliku materialistliku ja revolutsioonilise õpetuse tekkimise ning arenemise ajalugu, progressiivsete ideede võitluse ajalugu reaktsiooniliste ideede vastu. Tuleb rõhutada, et Marxi ja Engelsi õpetus, arendatuna ning tõstetuna Lenini ja Stalini poolt kõrgemale astmele, on avanud poliitiliste õpetuste ajaloos täiesti uue ajastu. Poliitiliste õpetuste ajaloo õppimisel tuleb jõuda selgusele, et marksismile eelnenud poliitilised õpetused, milles on täheldatud lähenemist ühiskonna, riigi

---

¹ Stalin, Leninismi küsimusi, lk. 2.

² „Eesti Bolševik“ 1947, nr. 19, lk. 12.

ja õiguse olemuse õigele teaduslikule mõistmisele ning on väljendatud ka progressiivseid ideid, ei saanud ületada neile omast järjekindlust ja piiratust. „Marksismi kui proletariaadi teadusliku maailmavaate ilmne misega lõpeb filosoofia ajaloo vana ajajärk, kus filosoofia oli üksikute tegevusala, filosoofiliste koolkondade omand, mis koosnesid väikesest arvust filosoofidest ja nende õpilastest, kes olid enesesse sulgunud, seisid eemal elust ja rahvast, olid võõrad rahvale“¹.

On tingimata tarvis arvestada sm. Ždanovi näpunäidet selle kohta, et filosoofia ajalugu tuleb uurida, jaotamata teda kunstlikult lääne-euroopa ja vene ajalooks, sest sellesamaga jäädvustatakse kodanlik jaotus „lääne“ ja „ida“ kultuurideks, marksismi aga vaadeldakse kui regionaalset (kohalikku) „lääne“ voolu. Samal viisil tuleb uurida ka poliitiliste õpetuste ajalugu, vähendamata vene progressiivse poliitilise mõtte tähtsust ja lahustamata teda lääne poliitilistes õpetustes.

Niisiis peab poliitiliste õpetuste ajaloo uurimist läbima parteilisuse vaim, mis nõuab oskust näha poliitiliste õpetuste arenemisprotsessis klassivõitluse ja progressiivsete ideede võitluse peegeldust reaktsiooniliste ideede vastu.

Selle distsipliini edukaks omandamiseks on eelkõige tarvilik marksismi-leninismi aluste kindel ja sügav tundmine, sest et poliitiliste õpetuste arenemisprotsessi uurimine mitmesugustes ühiskondlik-majanduslikes formatsioonides on võimatu ilma marksismi-leninismi põhimiste seisukohtade tundmiseta ideoloogia kohta üldse ja poliitilise ideoloogia kohta eriti. Tuleb pöörata erilist tähelepanu seltsimees Stalini õpetusele ideede, teooriate, vaa-

---

¹ „Eesti Bolševik“ 1947, nr. 19, lk. 15.

dete ja poliitiliste asutiste osa ning tähtsuse kohta ühiskonna elus. Marksismi-leninismi ja dialektilise materialismi tundmine on nõutav selleks, et osata leida poliitiliste õpetuste juuri sotsiaalseis tingimustes, et osata avastada nende klassiolemust.

On samuti tarvis silmas pidada, et poliitilised õpetused on seoses nende kandjate filosoofiliste vaadetega. Seepärast tuleb pöörata tähelepanu dialektilise materialismi sellele osale, mis valgustab materialismi ja idealismi vahelist võitlust orjanduslikus, feodaalses ja kodanlikus ühiskonnas.

Et poliitiliste õpetuste ajaloos kuulub tähtis koht õpetusele riigist ja õigusest, siis on vajalik riigi ja õiguse teooria tundmine.

Näiteks XVII ja XVIII sajandi loodusõiguse koolkonna käsitamiseks tuleb mõista selle koolkonna esindajate vaadete alusetust riigi ja õiguse olemusele ning tekkimisele, mis omakorda eeldab kindlate teadmiste omamist selle kohta, kuidas lahendatakse need küsimused riigi ja õiguse marksistlik-leninlikus teoorias.

Poliitilised õpetused ilmuvad kindlas ajaloolises olustikus ja on seotud selles olustikus toimuvate tähtsaimate sündmustega. Näiteks Hugo Grotiuse raamatu „Sõja ja rahu õigusest“ ilmumine oli seotud Kolmekümne-aastase sõja sündmustega aastail 1618—1648. Et selgitada neid järeldusi, mida tegi Grotius rahvusvahelise õiguse teaduses, mille loojaks teda peetakse, tuleb omandada ettekujutus neist sündmustest. Venemaa revolutsioonilisdemokraatlike õpetuste tekkimise uurimine nõuab samuti teadmisi NSV Liidu ajaloo alalt.

Poliitilised õpetused on ideoloogiliseks relvaks võitlevate klasside käes, kes, olles saavutanud võidu, teostavad neid õpetusi riiklikus korralduses ja õiguses. See-

pärast ei tohi unustada neid teatmeid, mida on andnud riigi ja õiguse ajaloo distsipliin. Nii olid Montesquieu, Rousseau ja Mably ideed väljendatud Prantsuse XVIII sajandi lõpu kodanliku revolutsiooni tähtsamates konstitutsioonilistes aktides: 1789. a. „Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioonis“, 1791. a. konstitutsioonis, ning lõpuks jakobiinlikes deklaratsioonides ja 1793. a. konstitutsioonis. Kodanlik-liberaalsed ideed leidsid oma väljenduse Venemaal 1864. a. kohtuseadustikes. Lõpuks, eriti tähtis on osata näidata, kuidas marksistlik-leninlik õpetus riigist ja õigusest kehastus Nõukogude riigi tähtsamates konstitutsioonilistes dokumentides ja ajaloos.

Poliitiliste õpetuste ajaloo uurimisel tuleb silmas pidada andmeid mitmesuguste mõtlejate biograafiatest. Kuid neid andmeid omandades ei tule piirduda teatmetega, mis annavad ettekujutuse ainult isiklikust elust, vaid neid teatmeid tuleb uurida sellises aspektis, mis näitab nende mõtlejate ühiskondlik-poliitilist tähtsust. Näiteks Hegeli kutsumine Preisi ministri Altensteini poolt Berliini ülikooli professori ametikohale oli sündmuseks, millel oli tähtsus mitte ainult Hegeli isiklikus elus, vaid ka poliitilises elus. Preisi valitsus oli huvitatud niisugusest professorist, kes oleks avaldanud mõju üliõpilastele ning oleks kasvatanud neis austust ja ustavust kehtiva korra vastu.

Tuleb pöörata tähelepanu ka kronoloogilistele tähtsustele, mida on tarvis uurida mitte mehhaaniliselt, vaid mõtestatult, nii et selle või teise poliitilise õpetuse ilmumine oleks seotud vastavate ajalooliste sündmustega ja paralleelnähtustega poliitilise mõtte alal. Selleks on tarvis koostada sünkronistlikke tabeleid, kus tähtajad on asetatud vertikaalseis ja horisontaalseis lõikeis. Vertikaalsesse lõikesse kantakse ajalises järjestuses poliiti-

liste õpetuste ilmumise tähtjad. Horisontaalses lõikes fikseeritakse andmed, mis kaasnevad nende või teiste poliitiliste õpetuste ilmumisega, ning samuti üheaegselt tekkinud poliitilised õpetused.

Poliitiliste õpetuste ajaloo kursus koosneb kolmest peamisest osast, milledele eelneb sissejuhatus. Esimene osa valgustab poliitiliste õpetuste ajalugu orjanduslikus ühiskonnas, teine — poliitiliste õpetuste ajalugu feodaal-ühiskonnas, kolmas — kapitalismi-epohhi poliitiliste õpetuste ajalugu. Eriti tõstetakse esile inimkonna ajaloos uut ajastut — sotsialismi ajastut tähistav marksismi-leninismi õpetus kui teadus proletaarse revolutsiooni arenemisseadustest, sotsialistliku ülesehitustöö arenemisseadustest ning kommunismi võidust.

Juhiseid üksikute teemade kohta.

Sissejuhatus.

Sissejuhatuses antakse eelkõige marksistlik-leninliku õpetuse valguses dialektilise ja ajaloolise materialismi põhilised teesid baasist ja pealisehitistest.

Tuleb pöörata tähelepanu selle õpetuse olemuse õigele mõistmisele ning, nagu hoiatab seltsimees Stalin, mitte ära segada ühiskondlike ideede, teooriate, vaadete ja poliitiliste asutiste tekkimise küsimust nende tähtsuse ning osa küsimusega ajaloos. Väga suur põhimõtteline tähtsus on seltsimees Stalini juhisel selle kohta, et tuleb eristada oma aja äraelanud vanu ideid ja teooriaid uutest, eesrindlikest ideedest ja teooriatest, mis teenindavad ühiskonna eesrindlike jõudude huvisid.

Vastavalt sellele põhilisele ideele lahendatakse küsimus, milline osa ja tähtsus on õpetusel riigist ja õigusest, mis peavad peamiselt olema poliitiliste õpetuste ajaloo uurimise esemeks.

Poliitiliste õpetuste ajalugu valgustab eesrindlike poliitiliste ideede võitlusprotsessi reaktsiooniliste ideedega orjanduslikus, feodaalses ja kodanlikus ühiskonnas, eriti aga riigi ja õiguse teadusliku materialistliku õpetuse tekkimise ning arenemise protsessi, mis on oma kõrgeima astme saavutanud marksismis-leninismis.

Sissejuhatuses pööratakse tähelepanu sellele, et kaugõppija oskaks orienteeruda selles, kuidas eesrindlike poliitiliste ideede võitluses reaktsiooniliste ideedega peegeldub klassivõitlus antud ühiskondlik-majanduslikus olustikus. Osutatakse samuti poliitiliste õpetuste ajaloo seosele riigi ja õiguse ajalooga.

Seega peab üliõpilane-kaugõppija oskama jälgida mistahes poliitilises ideoloogias selle parteilist iseloomu, selle tingitust klassivõitlusest. Seoses sellega tuleb selgitada kodanliku idealistliku metodoloogia alusetust, mille peamiseks puuduseks on poliitiliste õpetuste klassiiseloому eitamine ning nende lahtikiskumine sotsiaalpoliitilisest olustikust, milles nad tekivad ja arenevad.

Marksistlik-leninlik metodoloogia poliitiliste õpetuste ajaloos erineb kodanlikust metodoloogiast põhiliselt eelkõige selle poolest, et ta juhindub bolševistliku parteilisuse põhimõttest, mis välistab objektivismi, see tähendab ükskõiksuse, kiretu suhtumise uuritavatesse teooriatesse, mis tegelikult on kodanliku ideoloogia kattedeks.

Vaadeldes kauges minevikus tekkinud mitmesuguseid teooriaid ja vaateid, tuleb kindlaks määrata nende seos kaasajaga, seejuures aga ei tohi lubada mineviku teooriate ebaõiget samastamist kaasaegses kodanlikus ühis-

konnas tekkinud teooriatega, vaid on tarvis näha nende kvalitatiiivseid erinevusi. Nii näiteks, vaatamata kaas-aegse kodanliku kosmopolitismi „ideede“ sarnasusele manduva orjandusliku ühiskonna tingimustes tekkinud kosmopolitismiga, tuleb osata leida ka neid kosmopolii-tilisi teooriaid eritlevaid erilisi, spetsiifilisi jooni.

Tuleb selgitada, et poliitiliste õpetuste ajaloo uurimisel on tarvis juhinduda materialistliku dialektika põhimõt-teist, millede kujuka iseloomustuse on andnud seltsimees Stalin.

Poliitiliste õpetuste ajaloo uurimisel on tähtis eelkõige kindlaks teha, millist määravat mõju avaldavad neile materiaalsed elutingimused, lahti mõtestada uuritavate ideede ja teooriate klassiolemus, määratleda, milline koht on neil progressiivsete vaadete võitluses reaktsi-ooniliste vaadetega ning kuidas nad esinevad ideoloogilise relvana klassivõitluses.

On tarvis samuti osata näidata, milline osa ja milline tähtsus on neil ideedel ning teooriatel ühiskonna arene-mises, kuidas nad teostuvad klassivõitluse protsessis riik-likus korras ning õiguskorras.

Tuleb silmas pidada, et kuigi poliitilistel ideedel ja teooriatel ei ole iseseisvat ajalugu, sest see ajalugu määratletakse ühiskonna arenemise käiguga, ei kujuta nad siiski endast midagi tardunut ja muutmatut. Üksi-kute filosoofide ja poliitiliste tegelaste vaadete arenemist ja muutusi määrab lõppkokkuvõttes ühiskonna enese arenemine, selle arenemise määravaks aluseks on aga materiaalsed elutingimused ning nende muutused.

Poliitiliste õpetuste ajaloo uurimisel on tarvilik pöö-rata erilist tähelepanu poliitiliste õpetuste ajaloole Vene-maal.

Ulikoolide õigusteaduskondades tsaari-Venemaal ei osutatud poliitiliste õpetuste ajaloole peaaegu üldse tähelepanu. Vene poliitilist mõtet esitati ainult lääne-euroopa riiklike ja õiguslike teooriate laenamise tulemusena. Vene kodanlikud õigusajaloolased eitasid Venemaa ajaloos klassivõitlust ja rahva aktiivset osa Vene riigi loomises.

Isegi Plehhanov oma vene ühiskondliku mõtte ajaloos kordab laimavaid väiteid vene poliitilise mõtte iseisvusetest ja abitusest. Ka käesoleval ajal levitavad kodanlikud „õpetlased“ laialdaselt seda mõttetut laimavat väidet. Kahjuks esineb ka meie nõukogude juriidilises kirjanduses mõnikord ilmset lõimitamist välismaise ees ja vene poliitilise mõtte ajaloo jämedat moonutamist. Säärane on näiteks Ošerovitši raamat „Vene kriminaalõigusliku mõtte ajaloo peajooned“, mis kujutab endast laimu eesrindlike vene mõtlejate kohta, sest selles raamatus on nad kujutatud lääne-euroopa teoreetikute matkijatena. See kodanliku kosmopolitismi positsioonilt kirjutatud raamat sai terava hukkamõistu osaliseks meie parteilises ajakirjanduses.

Vene poliitiliste õpetuste ajaloo uurimisel peab üliõpilane-kaugõppija selgusele jõudma, et need õpetused olid vastuseks vene ajaloolise tegelikkuse reaalsele küsimustele ja vastuoludele, et nad üllatavad oma originaalsusega ning teravusega ja et nad paljus jõudsid ette lääne-euroopa poliitilisest ideoloogiast.

On tarvis tähelepanu pöörata sellele faktile, et Venemaal XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul said eriti ereda arengu osaliseks eesrindlikud, revolutsioonilised ideed Radištševi ja dekabristide õpetustes.

XIX sajandi keskel, enne marksismi tekkimist ja arenemist Venemaal, kujunes välja revolutsiooniliste

demokraatide Herzeni, Belinski, Tšernõševski ja Dobro-ljubovi kõige eesrindlikum õpetus.

Kuid peamine poliitiliste õpetuste ajaloos Venemaal on see, et meie maa on leninismi kodumaa, et ta on andnud maailmale poliitilise mõtte suurimad geeniused — Lenini ja Stalini. Sügavalt mõista Lenini ja Stalini õpetust riigist ja õigusest võib ainult selle ajaloolise olustiku hoolikal uurimisel, milles ta on arenenud.

Sissejuhatuses määratletakse samuti poliitiliste õpetuste ajaloo periodiseerimine. Selle periodiseerimise aluseks on marksistlik-leninliku ajalooteaduse poolt määratletud põhimõtted. Poliitiliste õpetuste ajalugu jaguneb põhiliselt kolme peaperioodi: orjandusliku, feodaalse ja kodanliku ühiskonna poliitiliste õpetuste ajalugu. Igaüks neist perioodidest jaguneb omakorda etappideks, mis vastavad iga ühiskondlik-majandusliku formsiooni kindlatele arenemisstaadiumidele.

Nende tähtsaimate, põhimõtteliste teeside omandamiseks, millel on üles ehitatud poliitiliste õpetuste ajaloo kogu kursus, tuleb eelkõige põhjalikult uurida marksismi-leninismi klassikute järgmisi töid.

Marx ja Engels, Saksa ideoloogia. Teosed, IV k., lk. 15—49 (vene k.).

Marx ja Engels, Kommunistliku partei manifest, Tallinn, 1946.

Engels, Anti-Dühring. Marx ja Engels, Teosed XVI k., IX, X ja XI ptk. (vene k.).

Engels, Kirjad: K. Schmidtile — 5. augustist ja 27. oktoobrist 1890. a., Joseph Blochile — 21—22. septembrist 1890. a., Mehringile — 14. juulist 1892. a., Starkenbergile — 25. jaanuarist 1894. a. (vene k.).

Marx ja Engels, Valitud kirjad, Ogiz, 1947, lk. 401—424 (vene k.).

Lenin, Mis on „rahvasõbrad“ ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu? Tallinn, 1948.

Lenin, Narodnikluse majanduslik sisu ja selle arvustus hr. Struve raamatus. Teosed, 1. k., Tallinn, 1948.

Stalin, Kas anarhism või sotsialism? Teosed, 1. k., Tallinn, 1947.
Stalin, Dialektilisest ja ajaloolisest materialismist. Leninismi küsimusi, Tallinn, 1945., lk. 473—495.

Üliõpilane peab samuti uurima seltsimees Ždanovi poolt diskussioonil peetud kõnet G. F. Aleksandrovi raamatu „Lääne-Euroopa filosoofia ajalugu“ puhul, „Eesti Bolševik“ 1947, nr. 19 ja ajakirja „Bolševik“ juhtkirja 1949. a. (vene k.).

I OSA.

POLIITILISTE ÕPETUSTE AJALUGU ENNE MARKSISMI TEKKIMIST.

I ja g u. Poliitilised õpetused orjanduslikus ühiskonnas.

Orjandusliku ühiskonna poliitilised õpetused on kõige selgemini väljendatud Vana-Kreekas ja -Roomas tekkinud teooriates.

Nende õpetuste arenemise seaduspärasuste selgitamiseks tuleb eelkõige luua endale selge kujutus Vana-Kreeka ja Vana-Rooma majandusest ja klassi-struktuurist, ning samuti orjandusliku ühiskonna ja riigi peamistest arenemisetappidest neis maades.

Vana-Kreeka poliitilised õpetused peegeldavad klassivõitlust selle maa orjandusliku ühiskonna arenemise järgmistes staadiumides. Esimene staadium — ürgkogukondliku korra lagunemine ja orjanduslike riikide (linnade — polis'te) tekkimine; teine staadium — orjandusliku süsteemi kõrgeim arenemisaste ja kriis; kolmas staadium — orjanduslike riikide langus ja hukk, mis lõppes Kreeka alistamisega Makedoonia ning hiljem Rooma poolt.

Poliitilise ideoloogia algmed ilmnevad ürgkogukondliku korra lagunemise ajal Homerosse ja Hesiodose teostes. Juba siin on näha tekkiva klassivõitluse kajastust. Homeros on sugukondliku aristokraatia ideoloog, Hesiodos seisab jõuka talurahva poolel ja suhtub vaenukslikult aristokraatiasse. IX kuni VIII sajandini e. m. a. leiab käsitöölise, kaupmeeste ja talupoegade võitlusvõimu pärast sugukondliku aristokraatiaga väljenduse tolleaegses kirjanduses ja filosoofias. Aristokraatliku moraali ja aristokraatlike ideaalide kaitsjateks poliitikas on Püthagoras ja Herakleitos.

Teisel etapil täheldatakse teravnendunud klassivõitlust mitte ainult orjapidajate ja orjade vahel, vaid ka vabade vahel. Progressiivseid poliitilisi ideid väljendavad Demokritos ja sofistide eesrindlik grupp (Protagoras, Prodikos, Hippias jt.). Mõned sofistid väljenduvad orjuse ja üldse igasuguse ebavõrdsuse vastu. Reaktsioonilised ideed avalduvad erineval määral sofistide Kalliklese, Kritiase ja Thrasümachose vaadetes ning filosoofide-idealiste Sokratese ja Platoni õpetustes. Viimase õpetuses on tarvis tähelepanu pöörata tema reaktsioonilisele „utoopiale“, milles peavad valitsema filosoofid ja sõdurid. Nende Platoni „utoopia“ valitsejate elukord on organiseeritud tarbimusliku kommunismi alustel, valitsevate klasside elu eeskujul mahajäänud kreeka polis'ites (Sparta ja Kreeta).

Marx märgib, et „...kuivõrd Platoni vabariigis tööjaotus on riigiehituse põhiprintsiibiks, kujutab ta endast ainult egiptuse kastilise korra ateena idealiseeringut“¹.

Platon taganeb sellest utoopiast oma viimases teoses „Seadused“, kus ideaalina kuulutatatakse välja ennast

---

¹ Marx ja Engels, Teosed, XVIII k., lk. 405 (vene k.).

rahuldav agraarriik, milles piiratakse kaubandust ja kehtestatakse suhteline võrdsus vabadele. Sofistide reaktioonilist gruppi, Sokratest ja Platonit, ühendab vihkamine ateenade demokraatia vastu. Kuid Sokrates ja Platon, erinevalt äärmistest reaktionäaridest, on võitluses demokraatiaga legaalsete meetodite pooldajad. Nad kõik on orjuse instituudi tingimusteta kaitsjad.

Selles osas tuleb erilist tähelepanu pöörata Aristotelese poliitilisele õpetusele, kelle näol antiikne teaduslik mõte jõudis kõrgeimale õitsengule. Aristoteles on Marxi ja Engelsi iseloomustuse järgi „vana aja filosoofia tipp“, „kõige universaalsem pea“. Aristoteles on orjapidajate kõige eredam ideoloog. Aristotelese õpetuses ühiskonnast ja riigist tuleb rõhutada tema katset tõendada orjuse vajalikkust, mis Aristotelese väite järgi on looduse enda poolt sisse seatud ning on majanduslikult tarvilik.

Suur tähtsus on Aristotelese õpetusel riigivormidest, kus ta esineb kreeka orjandusliku ühiskonna „keskkih-tide“ pooldajana. Tuleb pöörata tähelepanu kreeka filosoofide ja poliitikute metodoloogia puudulikkusele riigivormide klassifikatsiooni küsimuse otsustamisel, millised vormid jaotatakse „täiuslikeks“ ja „ebatäiuslikeks“. See jaotus vastab mõtlejate poliitilistele sümpaatiatele.

Aristoteles oma poliitilistes vaadetes ei ole ateenade demokraatia pooldaja ning nõuab Soloni-aegse riikliku korra eeskujul ja Feramenose projekti järgi tsensuslikku konstitutsiooni.

Õpetuses õigusest tuleb tähelepanu pöörata Aristotelese vaadetele, mida ta väljendab õigluse ja seaduse kohta.

Aristotelesele on iseloomustav, et ta oma õpetuses õigusest ja riigist, nagu filosoofiaski, püüab võtta kompromissi-positsiooni.

Tuleb silmas pidada, et Platoni ja Aristoteelse õpetused on avaldanud suurt mõju feodalismi ja kodanliku kompromissi positsiooni.

Kreeka polis'ite langemise perioodil (III—I saj. e. m. a.) täheldatakse poliitiliste õpetuste arenemises järgmisi tendentse. Ühed õpetused väljendavad vihkamist demokraatia vastu ja jutlustavad Kreeka alistamise vajadust võimsamale riigile. Selline on näiteks Polübiose riigivormide ringkäigu õpetuse, tema segavormi-teooria ja Rooma vabariigiaegse riikliku korra ülistamise eesmärk.

Sel ajal levivad laialdaselt vaated, mis nõuavad keeldumist poliitilisest elust ja sulgumist oma enese „minasse“ (stoikud, epikuurlased, skeptikud). Paljud stoikud väljenduvad orjuse vastu. Nende juures ilmuvad kosmopoliitilised ideed, mis näitavad sügavat lagunemisprotsessi valitseva klassi ridades, mille esindajad muutuvad äärmiselt ükskõikseiks oma kodumaa saatuse suhtes. Erinevalt kaasaegsest kodanlikust kosmopolitismist on antiiksele kosmopolitismile iseloomulik tema passiivsus. Kaasaegne kodanlik kosmopolitism on imperialistide reaktsioonilise agressiivse poliitika lahutamatu osa.

Kõige eesrindlikum iseloom on Epikurose materiallikul õpetusel, kuigi ka tema eitas poliitilisest elust aktiivse osavõtu vajadust.

Vana-Rooma poliitilistes õpetustes tuleb pöörata tähelepanu sellele, et nad tekkisid ja arenesid teistsuguses olustikus kui Kreekas. Rooma orjanduslikus ühiskonnas paistis klassivõitlus silma äärmise teravuse poolest. Rooma langemine tähistas orjandusliku süsteemi langust ja üleminekut feodalismile.

Süstemaatilisel kujul esitatud õpetused riigist ja õigusest tekivad küllaltki hilja — esimeseks sajandiks e. m. a. Kuid see ei tähenda, et äge klassivõitlus, mis

saavutab eriti teravnenud iseloomu Vana-Roomas, ei oleks väljendunud võitlevate klasside esindajate poliitilistes vaadetes. Tõsi küll, meie käsutuses ei ole küllaldasi andmeid, et saada endale täielikku kujutlust ülestõusnud orjade juhtide (eriti Spartacuse) või talupoegade liikumise juhtide vendade Gracchuste poliitilise programmi kohta.

Seepärast on tavaks alustada riigi ja õiguse õpetuste ajalugu Vana-Roomas alates Cicerost, sest tema tööd on esimesed, milles antakse süstemaatiline esitus vaadetest riigile ja õigusele.

Sellega seletub ka asjaolu, et Vana-Rooma õpetuste ajaloos riigist võib märkida kolme staadiumi.

a. Õpetus riigist ja õigusest Rooma impeeriumi võimsuse kõrgeima arenemisastme ja tema kriisiperioodil.

Sel perioodil tuleb märkida Rooma orjanduslikus ühiskonnas toimuva teravnenud klassivõitluse peegeldumist maaomanikest aadli ideoloogi ja selle maaomanike grupi piiramatu diktatuuri pooldaja Cicero õpetuses riigist ja õigusest.

Cicero ei olnud originaalne teoreetik ning tema õpetus kujutab endast Platoni, Aristoteelse ja stoikute ideede eklektilist ühendamist. Kuid see õpetus peegeldab eredalt selle aja klassivõitlust ja iseloomustab Cicerot maaomanikest aadli pooldajana, demokraatia vastasena ja „sega-“valitsemisvormi kaitsjana, kusjuures ta ilmselt eelistab monarhiat vabariigile, väljendades seega Vana-Rooma maaomanikest aadli püüdlust likvideerida nende poolt vihatud vabariiklik kord koos selle demokraatia-elementidega rahvakoosolekute näol.

Laostatud talupoegade ja osaliselt orjade huvid väljenduvad Catilina poliitilises programmis. Progressiivseid

vaateid ühiskonna ja riigi kohta on näha Lucretiuse poemis „Asjade loomusest“.

Lucretius oli Epikurose töö jätkaja, kuid Epikurose materialistlikku maailmavaatesse tõi ta juurde palju originaalset, mida ta süstemaatiliselt esitas oma poemis „Asjade loomusest“. Kuid nagu kõik mehhanistliku materialismi esindajad, oli Lucretius idealist „ülalt“, s. t. ta ei saanud anda ühiskonna, riigi ja õiguse õiget teooriat. Ta oli idealistliku riigiteooria pooldaja, kuigi lähenes paljudes küsimustes nende õigele lahendusele.

b. Õpetus riigist ja õigusest monarhia esimesel poolel.

Sel perioodil toimub rooma juristide õpetuses progressiivsete ja reaktsiooniliste ideede võitlus, eriti töö osa küsimuses, kahe koolkonna — prokuliaanlaste ja sabiniaanlaste — vahelises vaidluses.

Rooma juristide vaadetes on näha stoikute õpetuse mõju, mis avaldub mõnede juristide ebakindluses vaadetes orjusele. Need juristid (Ulpianus ja Florentinus) arvasid, et orjus on vastuolus loodusõigusega. Kuid samal ajal pidasid nad orjust paratamatuks kui niinimetatud „rahvaste õiguse“ kehtestust, sest et orjust vaadeldi selle õiguse järgi sõjaõiguse instituudina.

Rooma stoikute õpetustes tuleb märkida sellele voolule iseloomulikku tendentsi, see on aktiivsest poliitilisest võitlusest keeldumist ning samal ajal protesti orjuse, sotsiaalse ebavõrdsuse ja Rooma keisrite despotismi vastu. Töötavate hulkade, orjade ja alistatud rahvaste protest leiab oma väljenduse varases ristiusus. Oma arenemise esimestel staadiumidel jutlustas ristiusk veel rikkuse vihkamist ja primitiivset kommunistlikku eluviisi. Ristiusk tekkis juudi rahva rõhutatud klasside keskel, kes kannatasid Rooma võimu ja juudi preester-

aristokraatia kahekordse ikke all. Vastavalt oma levikule teiste rahvaste ja kõrgemate klasside hulgas, muutus ristiusk usutunnistuseks, mis kujutades endast peent rõhumise vahendit osutus väga soodsaks valitsevaile klassidele. Ristiusk hakkas jutlustama kuulekust võimudele, mittevastupanu kurjusele, omandiõiguse kaitset, naise ebavõrdsust mehega ja alistumist mehele, ta hakkas õigustama orjust.

c. Poliitilised vaated Vana-Rooma orjandusliku ühiskonna lagunemise ja hukkumise perioodil.

Sel perioodil tuleb märkida rooma juristide püüdlust anda Rooma keisrite absolutismile teoreetiline alus.

Rooma riik tunnustab ristiusku ja muudab ta riiklikuks usutunnistuseks, sest Rooma imperaatorid said aru, et see usk kujutab endast ekspuuteerimise täiuslikumat ideoloogilist õigustust. Koos sellega tuleb tähendada, et ametliku ristiusu vastu astuvad välja mitmesugused lahkusud, mis väljendavad ekspuuteeritavate orjade, koloonide hulkade ja vabade töötavate hulkade nõudmisi.

KIRJANDUS.

Juhendav.

Engels, Anti-Dühring. Teosed, XIV k., lk. 20, 89 (vene k.).

Engels, Looduse dialektika. Teosed, XIV k., lk. 451 (vene k.).

Erikirjandus.

Ketšekjan, Aristotelese õpetus riigist ja õigusest (vene k.).

Täiendav.

Šeršenevitš, Õiguse filosoofia ajalugu, S.-Peterburg, 1907, lk. 28—133 (vene k.).

Aristoteles, Poliitika. Zebelevi tõlge (vene k.).

II jagu. Poliitilised õpetused feodaalühiskonnas.

Uliõpilane-kaugõppija peab silmas pidama, et kursuses esitatakse Lääne-Euroopa ja Venemaa feodaalühiskonna poliitilisi õpetusi.

Eelkõige tuleb endale anda selge ja täpne vastus küsimusele feodaalse ühiskondlik-majandusliku formatsiooni olemusest, eristades seda ühiskondlike suhete orjanduslikust süsteemist, ning samuti feodaalse riigi ja õiguse iseloomulike omaduste kohta. Poliitiliste õpetuste ajalugu võib feodalismiperioodil jagada kolme staadiumi: feodaalse killustumuse staadiumi, seisusliku monarhia staadiumi ja absolutismi staadiumi poliitilised õpetused.

Esimese liigi poliitilise ideoloogia domineerimine selgub sellega, et feodalismi arenemise esimest staadiumi iseloomustab tootlike jõudude, tehnika ja kultuuri arenemise väga madal tase. Majanduse madal tase tingib feodaalse killustumuse seisundi, mille tingimustes rooma-katoliku kirik esines võimsa organiseeritud jõuna ja tolle aja kultuuri ainsa kandjana. Engels osutab sellele tähtsale asjaolule, et neis tingimustes oli rooma-katoliku kirik olemasoleva feodaalse korra kõrgeimaks üldistuseks ja sanktsiooniks, sest et keskaja ideoloogia arenes välja täiesti primitiivsest seisundist¹.

Feodalismiperioodi poliitilistes õpetustes kajastub võitlus feodaalide ja töötajate vahel, samuti aga feodaalide mitmesuguste gruppide omavaheline võitlus. Feodaalsete poliitiliste õpetuste iseloomustavaks jooneks on nende sõltuvus usulistest vaadetest. Lääne-Euroopas tekkinud teooriatest nähtub kristliku usuõpetuse ülevõim sel kujul, millisena teda oli välja töötanud rooma-katoliku kirik.

¹ Marx ja Engels, Teosed, VIII k., lk. 128 (vene k.).

Venemaal oli valitsevaks usuõpetuseks õigeusk. Isegi töötavate hulkade protestiväljendus kandis usulist iseloomu ja võttis niinimetatud lahkuskude ehk ketserluste kuju. Üliõpilasel-kaugõppijal tuleb aru saada, miks feodaalühiskonnas valitses usundlik ideoloogia. Vastuse sellele küsimusele annab F. Engelsi töö „Talupoegade sõda Saksamaal“.

1. Lääne-Euroopa feodaalühiskonna poliitilised õpetused feodaalriikide kujunemise perioodil ja feodaalse killustumuse perioodil.

Feodalismi arenemise esimesel staadiumil (V—XIV saj.) on poliitilises ideoloogias iseloomulik niinimetatud teokraatlike teooriate, s. t. õpetuste domineerimine, mis propageerisid usundlikku obskurantismi ja mis nõudsid kõigi inimeste tingimusteta alistumist rooma-katoliku kiriku vaimulikele ning selle kiriku peale — paavstile. Nende teokraatlike teooriate alus oli rajatud Augustinuse õpetuses. Eriti saavutavad nad oma õitsengu XI—XIII sajandil kahe mõõga teooria, kahe võtme teooria jne. näol. Vaimuliku võimu ilmlikust võimust üleolekuteooria kõige kujukamad esindajad on Johannes Salisburyst ja paavst Innocentius III. Tuleb eriti märkida, et nende teooriate autorid esitavad end rahva kaitsjaina türannideks muutuvate valitsejate vastu ja peavad isegi võimalikuks rahva ülestõusu türannide vastu ning nende tapmist. Kuid see demagoogia paljastub sellega, et paavstid ise õiendavad halastamatult arveid nendega, kes tõusevad üles nende võimu vastu, ja organiseerivad ristsõdu ketserite vastu. XIII sajandil asutatakse inkvisitsioon, üks kõige alatumaid kirikliku obskurantismi relvi.

Töötavate hulkade liikumine feodaalide vastu väljendub manilaste, donatistide, tsirkumtsellionistide, bogumiilide, valdeslaste ja albilaste ketserluses.

Kaubalis-rahaliste suhete arenemine ja linnade kasv XII—XIII sajandil kutsuvad esile püüdluse feodaalse kilustumuse ületamiseks, seda peamiselt nende linnade elanike seas, kellega Euroopa valitsejad sõlmivad liite. Teravneb klassivõitlus. Feodaalidevastast võitlust ei pea üksnes talupojad, vaid ka linnad. Linnas eneses toimub samuti võitlus linna elanikkonna mitmesuguste kihtide vahel. Laialdaselt levib rahulolematuse rooma-katoliku kirikuga. See rahulolematuse tungib isegi ilmlike feodaalide keskkonda.

Ilmuvad ilmliku võimu kaitsjate teooriad, mis kuulutavad südametunnistuse vabadust, ning samuti õpetused, mis nõuavad riikliku võimu tugevdamist ja isegi maailma monarhia loomist.

Suur tähtsus oli Aquino Thomase õpetusel, mis muutus XIII sajandi feodaalses skolastilises filosoofias autoriteetseks: Aquino Thomas on katolitsismi peamisi ideoloog, ning tema õpetus levib käesoleval ajal Lääne-Euroopa ja Ameerika reaktsioonilistes ringkondades. Seda õpetust kasutatakse võitluses kommunismi vastu ja reaktsiooniliste režiimide kaitseks. Aquino Thomas kaitseb avalikult feodaalset eksploatatsiooni ning aadli ja vaimulikkonna privileege. Ta oli tugeva võimu pooldaja, kuid ta asetas sellele võimule piirid, kui see üritas kiriku õiguste anastamist. Ta pooldas halastamatut võitlust ketserite vastu. Talle kuulub ka õpetus indulgentsidest, s. t. rooma paavstide õigusest kaubitseda kirjadega, milledes antakse kõigi pattude andestamist. Aquino Thomas viis lõpule kanonistide, s. t. kanoonilise õiguse teoreetikute õpetuse, mis ainult ei reguleerinud kirikukorraldust, vaid

tungis ka tsiviil- ja kriminaalõiguse ning -protsessi alale. Keskaegsete juristide hulgas olid kanonistid kõige reaktiivsem grupp.

2. Lääne-Euroopa feodaalühiskonna poliitilised õpetused seisusliku monarhia perioodil.

Seisuslik-esindusliku monarhia ideoloogiks on Marsilius Paduast. Ta väljendab progressiivseid ideid võimu kuulumisest rahvale, valitsejate valitavusest, nende sõltumatusel kirikust ning südametunnistuse vabadusest. Kuid ta ei ületanud veel keskaegse mõtlemise piire.

Maailmamonarhia ideaali väljendab kuulus itaalia XIII sajandi luuletaja Dante Alighieri. Ta on paavstluse vastane ja nõuab maailmamonarhia loomist, milles esikoht kuulub itaalia rahvale, ning võim — Saksa keisrile.

Dante teoorias väljendusid keskaegsete linnakodanike püüdlused üle saada feodaalsest killustumusest feodaalsete vahendite ning nimelt niinimetatud Püha Rooma riigi abil eesotsas Saksa keisriga. Peale selle Dante, olgugi paavstluse vaenlane, jäi siiski innukaks katoliiklaseks. Ta tahtis reaktiivsete vahendite abil teostada feodaalse killustumuse ületamise progressiivset ideed.

Ilmliku võimu kaitsjatena Rooma paavstide pretensioonide vastu esinevad keskaegsete juristide mitmesugused grupid, kelle seas tuleb eriti osutada niinimetatud legistidele, kes olid rooma õiguse levitamise pooldajad.

Töötavate hulkade protest feodaalse ekspluateerimise vastu väljendus mitmesugustes ketserlustes.

Alates XI kuni XIII sajandini leidis Lääne-Euroopas laialdasema leviku valdeslaste ja katarite ketserlus. Tuleb silmas pidada, et suurt mõju nende ketserluste levikule

avaldas slaavi riikides Balkani poolsaarel tekkinud liikumine. Bulgaarias kujutas suurt ohtu valitsevale feodaalsele bojaaride klassile bogumiilide lahkusk, mis väljendas rõhutatud talurahva huve.

Bogumiilid vihkasid vaimulikkonda, jutlustasid võimudele mittekuuletumist, teotasid tsaari, bojaare, nõudsid kirikumaade võõrandamist, kaitsesid eksploateeritavat talurahvast ja panid ette organiseerida isevalitsetavate kommunistlike kogukondade föderatsiooni. Mitmesugustes variatsioonides propageeriti seda õpetust Itaalias pataaride, katarite ja valdeslaste, Lõuna-Prantsusmaal — albilaste ja Saksamaal ning Inglismaal katarite poolt.

Eriti tuleb märkida ketserluste levimist XIV—XV sajandil Lääne-Euroopas. Need kujutasid endast rahvahulkade tormilist liikumist selleks ajaks tugevnenud feodaalse eksploateerimise vastu.

Selline on lollardide liikumine Inglismaal ja hussiitlik liikumine Tšehhis. Viimane oli üheaegselt antifeodaalne ja saksavastane.

Tšehhide liikumine sakslaste ja feodaalide ülemvõimu vastu ei olnud oma tendentsidelt ühesugune. Kõige mõõdukama väljenduse leidis see Jan Hus'i jutlustamises, kes ei nõudnud Rooma paavsti ametikoha likvideerimist ja piirdus ainult sellega, et soovitas röõbiti mõnede usureformidega konfiskeerida kiriklik maavaldus, hävitada kümnis (eriline maks kiriku kasuks) ning võitles energiliselt tšehhide ja sakslaste võrdõigusluse eest.

Jan Hus'i märtrisurm, kes põletati Konstantsi kirikukogu otsusel „ketserluse“ pärast 1415. a., ajendas Tšehhis rahvahulkade tormilise liikumise katoliku kiriku, sakslaste ja feodaalide vastu.

Tuleb pöörata tähelepanu mitmesugustele vooludele

hussiitide seas, mis väljendasid tšehhi rahva mitmesuguste klasside nõudmisi. Kõige mõõdukamat voolu esindasid kariklased (utrakvistid), kes väljendasid Jan Hus'i programmi kaitsvate linnaelanike ja rüütlite huve; radikaalsemat voolu esindasid taboriidid, kes väljendasid osa rüütelkonna ja talurahva huve ning kes nõudsid feodaalse korra hävitamist ja poliitilise võrdsuse kehtestamist; kõige revolutsioonilisemat voolu esindasid millenarrid ja nikslaktid, kes väljendasid kehvतालurahva huve. Nad jutlustasid niinimetatud Kristuse tuhande aastast rahuriiki, milles nende kujutluse järgi peavad olema hävitatud mitte ainult seisuslikud erinevused, vaid ka eraomand, ning elu peab olema organiseeritud tarbimussliku kommunismi põhimõttel.

KIRJANDUS.

Juhendav.

Engels, Talupoegade sõda Saksamaal. Teosed, VIII k., lk. 115—130 (vene k.).

Engels, Eessõna „Kommunistliku partei manifesti“ esimesele itaaliakeelsele väljaandele. Teosed, XIV k., lk. 327 (vene k.).

Erikirjandus.

Keskaeg, I k. Toimetanud: A. D. Udaltsev, J. A. Kosminski, V. I. Vainštein, X ptk., RK „Teaduslik Kirjandus“, Tartu, 1945.

Täiendav.

Seršenevitš, Õiguse filosoofia ajalugu, S.-Peterburg, 1907, lk. 133—192 (vene k.).

3. Poliitilised õpetused feodalismi lagunemise, rahvuste ja tsentraliseeritud riikide kujunemise ajal Läänes.

Selleks et endale õigesti kujutleda selle perioodi poliitilise mõtte põhisuundi, on tarvis teada, et alates XVI sajandist toimub feodalismi lagunemine, kodanliku tootmisviisi tärkamine ning kodanluse kujunemine ja arenemine feodalismi rüpes. Kõik need protsessid kutsuvad esile maailmavaatelise murrangu, mida tavaliselt nimetatakse taassünniks (renessansiks). See nimetus anti põhjusel, et selle aja intelligentsil, kes astus katolitsismi vastu, ärkas sügav huvi Vana-Kreeka ja -Rooma kultuuri vastu. Uus maailmavaade eitab kristlikku askeetlikku moraali ja jutlustab armastust elu ning inimese materiaalsete huvide vastu. Seepärast nimetatakse renessanssi kitsamas mõttes humanismiks. Laiemas mõttes haarab humanism XV—XVII sajandi reformatsiooni, loodusteaduste arenemise ja filosoofia.

Selle aja poliitilistes õpetustes tuleb märkida progressiivsete ideede võitlust reaktsiooniliste ideedega peamiselt järgmises suunas.

Laguneva feodaalühiskonna rüpes klassiks kujunev kodanlus esitab nõudmise feodaalse killustumuse lõplikuks ületamiseks ja tsentraliseeritud riigi loomiseks. Seoses rahvuste kujunemisega tekib liikumine rahvusliku sõltumatuse eest, mis põimub rahvuslike kirikute iseseisvuse võitlusega rooma-katoliku organisatsiooni ülevõimu vastu.

Esialgse kapitalistliku akumulatsiooni protsess ja töötavate hulkade proletariseerumine kutsuvad esile protesti progressiivselt mõtlevates inimestes, kes püüavad lahendada kaasaja poolt püstitatud probleeme mitmesugustes utoopilistes sotsialistlikes projektides.

Seepärast võib feodalismi selle arenemisstaadiumi poliitilistes õpetustes märkida järgmisi peasuundi: reformatsiooni poliitilised õpetused kodanluse ideoloogia esimese väljendusena, absolutismi teooriad ja utoopiline sotsialism.

Üliõpilane-kaugõppiija peab orienteeruma, millise iseloomu omandab feodalismi selles arengustaadiumis progressiivsete ideede võitlus reaktsiooniliste ideede vastu.

XVI sajandil tekib ja omandab Saksamaal ning seejärel ka teistes maades suure ulatuse rooma-katoliku kiriku vastane liikumine, mis sai nimetuse reformatsioon. Reformatsioon tervikuna vastas mõne osa feodaalide ja tähtsate kodanluse huvidele, sest ta kujutas endast nende klasside püüdlust rahvusliku kiriku ning rahvusliku riigi loomiseks. Talupojad ja linna alamkiht esitasid radikaalsemaid nõudmisi. Seepärast tuleb reformatsioonis eristada järgmisi peamisi voolusid. Üks vool vastas osa ilmlike ja vaimulike suurfeodaalide huvidele ja piirdus nõudmisega, et paavst alluks kirikukogule. Luther väljendas feodaalide ja kodanluse selle osa huve, kes taotles vabanemist rooma-katoliku kiriku ikkest. Calvin ja Zwingli olid tollal tähtsate kodanluse ideoloogid. Töötajate huvid ja nõudmised olid väljendatud Thomas Müntzeri õpetuses ja mitmesugustes sektantlikes usundites, milledest tuleb osutada anabaptistidele kui sektidest kõige radikaalsemale.

Üheaegselt mainituga peab kaugõppiija pöörama tähelepanu sellele, et katoliku kirik mobiliseeris oma jõud võitluseks reformatsiooniga. Selles suhtes on tähtsaks faktiks jesuiitide ordu organiseerimine. Feodaalne reaktsioon leidis oma kajastuse monarhomahhide õpetuses, s. o. õpetuses „rahva“ õigusest kukutada ja tappa „türanne“. Monarhomahhe leidis ka reformatsioonipooldajate hulgas.

Teine selle aja tärkavale kodanlusele iseloomustav suund oli väljendatud teooriates, mis püüdsid anda XVI sajandil paljudes maades tekkivale absoluutsele monarhiale ajaloolist või juriidilist põhjendust. Eriti suur tähtsus on selles suhtes itaalia poliitilise tegelase Niccolo Macchiavelli ja prantsuse juristi Jean Bodini teoorial.

Kaugõppija, uurides seda suunda iseloomustavat materjali, peab omandama teadmise, miks tole aja kodanlus oma ideoloogide näol pooldab absoluutse monarhia kindlustamist, s. t. on sunnitud tsentraliseeritud riigi loomise usaldama feodaalidele. Macchiavelli õpetuses peab kaugõppija oskama leida ideoloogilist murrangut, s. t. eemaldumist kristlikust usundlikust maailma-vaatest ning moraali eraldamist poliitikast.

Kaugõppijal on tarvis leida õige seletus vastuolule, mis on olemas Macchiavelli vaadetes monarhia ja vabariigi kohta.

Jean Bodini õpetuses tuleb pöörata tähelepanu tema suveräänsuseteooriale ja kuningliku võimu absolutismi põhjendamisele, kuid seejuures on tarvis leida selliseid teese Bodini õpetuses, mis teda eriti kujukalt iseloomustavad kodanluse ideoloogina (omandi küsimus).

Tuleb pöörata tähelepanu sellele faktile, et kodanlikel ajaloolastel on kujunenud traditsiooniline vaade, nagu olnuks Bodin esimene, kes formuleeris suveräänsuse idee. Kahjuks on ka nõukogude juriidilises kirjanduses juurdunud see ebaõige arvamus, mis alahindab vene poliitilise mõtte ajalugu. Vene poliitilised mõtlejad on väljendanud seda ideed ammu enne Bodini.

Kolmas vool kajastab esialgse kapitalistliku akumulaatsiooni protsessi utoopilistes sotsialistlikes projektides, mille autoriteks on tole aja progressiivselt mõtlevad

poliitilised tegelased ja õpetlased. Selles suhtes pakuvad suurt huvi Thomas Moruse („Utopia“) ja Campanella („Päikese-riik“) teosed. On soovitatav need teosed tähelepanelikult läbi lugeda, mis on täiesti võimalik, sest neid on korduvalt vene keelde tõlgitud. Kaugõppija peab oskama leida neis õpetustes progressiivseid ideid ja samal ajal selgitada, miks nad kujutasid endast utopiaid, kuidas kajastus nende üksikmõtlejate ideede ebaküpsuses tolle aja sotsiaalpoliitiline olukord. Campanella õpetuses tuleb märkida samuti ülemaailmse monarhia ideed, ning tema maailmavaates neidsamu jooni, mis Dantelgi, s. t. püüdlust olla õigeusklik katoliiklane.

KIRJANDUS.

Juhendav.

Stalin, Marksism ja rahvusküsimus. Teosed, 2. k., Tallinn, 1947, lk. 285—358.

Engels, Talupoegade sõda Saksamaal. Marx ja Engels, Teosed, VIII k. (vene k.).

Engels, Sissejuhatus brošüürile „Sotsialismi arenemine utopiast teaduseks“. Marx ja Engels, Teosed, XVI k., II jagu, lk. 297 (vene k.), ja Sotsialismi arenemine utopiast teaduseks. Marx ja Engels, Teosed, XI k. (vene k.).

Marx, Väljakirjutus Macchiavelli teostest. Marxi ja Engelsi arhiiv, III raamat (vene k.).

Täiendav.

Macchiavelli, Vürstist, 1934 (vene k.).

Morus, Utopia, 1947 (vene k.).

Campanella, Päikese-riik, 1947 (vene k.).

4. Poliitilised õpetused Venemaal Vene riigi kujunemise ja feodaalse killustumuse perioodil.

Selle perioodi poliitiliste õpetuste ajaloo uurimisel on tarvis eelkõige tähelepanu pöörata sellele, kuidas kujunes vene riiklus ajavahemikus VIII kuni IX sajandini, ning Kiievi riigi kujunemisele, milles XI sajandil jõuab lõpule feodaliseerimise protsess. Sugukondlik aadel, olles haaranud sugukondliku korra lagunemisel ja riigi tekkimisel võimu enda kätte, ekspuateeris algul orjade tööd, kuid aja jooksul hakkab see aadel eelistama ekspuateerimist feodaalsete meetoditega, ikestades vaesunud smerde ja tungides peale talupoegade kogukondadele. Tootmise feodaalne viis muutub valitsevaks. Feodalismi-eelne Kiievi riik muutub feodaalseks.

Tolle aja poliitilise ideoloogia õppimisel on tähtis arvestada Kiievi riigi suhteid Bütsantsiga ja niisugust fakti, nagu ristiusu vastuvõtmist õigeusu näol, mis täiesti vastas feodaalide huvidele. Venemaa ristimisel oli suur progressiivne tähtsus, sest see lähendas Venemaad veel tihedamini vana tsivilisatsiooni ja kultuuri maale — Bütsantsile. Kõik need faktid nõudsid vastuseid paljudele poliitiliselt teravatele küsimustele: vürsti võim, rahva koosolek (veetše), feodaalne ekspuateerimine, alanud feodaalse killustumuse eitavad küljed, õigeusu kiriku seisund, Vene riigi seisund teiste riikide hulgas ning tema suhted Bütsantsiga.

Küsimus suurvürsti ülemvõimust saab oma valgustuse kroonikas, milles kõrvuti rahvavõimu kui tavale rajatud (starina, pošlina) instituudi tunnistamisega väljendatakse vastupidine seisukoht, mis mõistab hukka veetše ürituse valida vürste ja nende üle kohut mõista.

„Ajalikkude aastate loos“ 1093. a. väljendatakse

Venemaa poliitilise ühtsuse ideed, mis on vajalik rändrahvaste tagasitõrjumiseks. See ühtsus kehastub Kiievi vürstis, kelle võimule pidid alluma teised vürstid. Sel viisil väljendatakse selles dokumendis juba kaua enne Bodini suurvürsti võimuse kehastatud suveräänsuse idee.

Vana-Vene kroonikad väljendavad mõtte, et kõik ajaloolised sündmused toimuvad „jumalikul ettehooldusel“. Vürstivõimu päritolu seletatakse samuti „jumaliku ettehooldega“.

Kroonikas esineb samuti protest feodaalse ekspluaatrimise vastu ja hea vanaaja kujutamine. Selline on alg-koondkroonika (1093. a.) koostaja munk Ivani seisukoht, kes vahistati Kiievi vürsti poolt ja pagendati Turovisse.

„Ajalikkude aastate loo“ autor kaitseb Venemaa sõltumatuse ideed bütsantsi poliitikute ja ajaloolaste ürituste vastu kõigi rahvaste piiramatuks alistamiseks Bütsantsi keisri võimule.

Sama, Venemaa teiste rahvastega ja Bütsantsiga võrdõiglusluse idee on väljendatud metropoliit Illarioni „Sõnas seadusest ja õnnistusest“.

Eriti suur tähtsus on vürst Vladimir Monomahhi poliitilistel vaadetel ja tegevusel, kes püüdis Venemaa alanud feodaalse killustumuse ajal hävitada vürstide riidusid ja luua ühtsust vene vürstide seas võitluseks rändrahvaste pealetungiga.

Oma vaated väljendas Vladimir Monomahh „Õpetustes“ lastele.

Sama Vene maa ühtsuse idee on väljendatud vana-vene kirjanduse kõrge kunstilise väärtusega mälestusmärgis „Lugulaul Igori sõjaretkest“. Selle „Lugulaulu“ autor kuulub nähtavasti ise vürsti saatjaskonda. Ta on

tugeva vürstivõimu pooldaja ja laidab vene vürstide lühinägelikkusse ning omakasupüüdlikku poliitikat.

Samasugused patriootilised ideed väljenduvad „Daniil Zatotšniku palvuses“, milles väljendub üheaegselt protest bojaaride aristokraatia tugevnemise vastu ning protest feodaalse ekspluateerimise tugevnemise ja vabade inimeste orjastamise vastu. Autor arvab, et Venemaa tugevnemine on võimalik ainult siis, kui vürsti ja rahva vahel ei ole bojaare. Ta idealiseerib vürsti isikut, nägemata temas feodaalse hierarhia pead.

Üsna tähtis on pöörata tähelepanu sellele, kuidas vene poliitilises kirjanduses peegeldus tatari-mongoli vallutusretk. Vene rahva võitlus oma iseseisvuse eest leidis kajastuse jutustustes „Batõi vallutusretk Rjazanile“, „Lugu Mamai taplusest“, „Zadonštšina“ ja paljudes teistes kirjanduslikes mälestusmärkides, kus samuti laidetakse ühtsuse puudumist vürstide hulgas kui vene inimeste lüüasaamise põhjust võitluses tatarlastega ning kus väljenduvad kõrged patriootilised ideed, mis vaimustavad vene inimesi visale võitlusele anastajate vastu. Vene kirjatundjad ülistavad Ivan Kalita tegevust ja kiidavad Moskva kui Vene maa koguja osa, laites nende vürstide tegevust, kes ajavad omakasupüüdlikku poliitikat.

XIII—XV sajandil on kirjanduse peamiseks teemaks Vene maa ühtsus, kuid mitte vürstide tegevuse kooskõlastatuse tulemusena, vaid ainsa suurvürsti võimu all.

5. Poliitilised õpetused Venemaal Vene riigi kujunemise ja kindlustumise ajal XV—XVII sajandil.

Selleks et selgitada endale tolle aja Venemaa poliitiliste õpetuste iseloomu, peab üliõpilane-kaugõppiija kujutlema neid ajaloolisi tingimusi, millede toimus Vene tsentraliseeritud riigi kujunemine. Selleks on tarvis veel

kord tähelepanelikult läbi lugeda seltsimees Stalini ettekanne VK(b)P X kongressil „Partei järjekordseist ülesandest rahvusküsimuses“, milles seltsimees Stalin osutab rahvuste kujunemise iseärasustele Läänes ja Idas¹.

Seoses sellega tuleb arvestada, et XV sajandi poliitilises kirjanduses omandab suure tähtsuse välispoliitika ning Vene riigi sõltumatuse küsimus. Pärast tatari ikkest vabanemist ning Moskva vürstiriigi tekkimise ajal ilmuvad õpetused, mis näitavad Vene riigi suurust ja seda osa, mille ta võtab endale pärimisjärgluse korras Vana-Roomalt ja Bütsantsilt. Selline on „kolmanda Rooma“ teooria. Peale selle huvitab poliitilist mõtet küsimus kiriku ja riigi vahekorra ning kloostri-maavaldusest. Ettekujutuse sellest, kuidas tollal kavatseti seda küsimust lahendada, annab ossiflaste ja vaesuseharrastajate vaheline vaidlus. Seejuures on väga tähtis pöörata tähelepanu suurvürst Ivan III positsioonile. Eriti suur tähtsus on aadli ja bojaarkonna vahelise võitluse peegeldusel tolle aja poliitilises kirjanduses, sest selles võitluses kujunebki Vene tsentraliseeritud riik ja tugevneb Moskva tsaaride isevalitsuse idee. Kaugõppija peab pöörama erilist tähelepanu Peresvetovi vaadetele, tema poliitilisele programmile, mis nõudis tugevat tsaarivõimu, bojaarkonna likvideerimist ja rahalise palga sisseseadmist aadli ning „sõdalaste“ tarvis. Bojaarkonna ja tema reaktsiooniliste positsioonide mõistmiseks tuleb tähelepanelikult uurida Kurbski kirjavahetust Ivan Groznõiga.

On tähtis märkida, et XV ja XVI sajandi poliitilises kirjanduses kujuneb suveräänsuse idee täiesti iseseisvalt.

XVII sajandi poliitilises ideoloogias tuleb märkida, et rida kirjanikke tõstatab küsimuse Venemaa majandusliku

---

¹ Vt. Stalin, Teosed, 5. k., Tallinn, 1948, lk. 32.

ja sõjalise mahajäämuse likvideerimiseks (Ordin-Naštšokin jt.), Jurii Križanitš aga, väljendudes absoluutse monarhia poolt, kritiseerib Moskva isevalitsuse „käredate omavõimu“ ning soovitab „täielikku omavõimu“ absoluutse monarhia eeskujul Prantsusmaal. Ta avaldab ka kõigi slaavlaste ühinemise idee.

KIRJANDUS.

Juhendav.

Stalin, Teosed, 5. k., lk. 32.

Erikirjandus.

Piehhhanov, Vene ühiskondliku mõtte ajalugu. Teosed, XX k., II jagu (vene k.).

Täiendav.

Grudzii, Vana-Vene XVIII sajandi kirjanduse lugemik (vene k.).

Peresvetov, Vürst Kurbski kirjavahetus Ivan Groznõiga, lk. 242—249 (vene k.).

III jagu. Tööstusliku kapitalismi-epohhi poliitilised õpetused.

Uurides kapitalismi-epohhi poliitilisi teooriaid peab kaugõppija määratlema peamised seaduspärasused nende õpetuste arenemises ja progressiivsete ideede võitluses reaktsiooniliste ideedega. Selleks on tarvis teada, kuidas peegelduvad kapitalismi arenemisstaadiumid poliitilistes õpetustes, mis on iseloomustavad nendele staadiumidele. Erilist tähelepanu tuleb antud jao uurimisel pöörata sellele teemale, milles valgustatakse Marxi ja Engelsi õpetuse tekkimise ja arenemise ning selle Lenini ja Stalini poolt uuele, kõrgemale astmele tõstmise protsessi. Poliitiliste õpetuste uurimisel kapitalismi sellel arenemisstaadiumil tuleb pöörata tähelepanu kodanliku poliitilise ideo-

loogia eristavaile ja iseloomulikele joontele, mis on tihedasti seotud üldise kodanliku maailmavaatega. Seejuures tuleb silmas pidada, et need spetsiifilised jooned säilisid kodanlikus ideoloogias ainult sel ajal, mil kodanlus sammus võimule ja kindlustas oma valitsemist.

Tuleb mõista Engelse poolt kodanlikule maailmavaatele kui juriidilisele maailmavaatele antud iseloomustuse tähtsust.

Kodanluse võitluse ajal võimu eest oli poliitilise ideoloogia alal valitsevaks vooluks loodusõiguse koolkond, mis kujutas endast kodanluse ideoloogilist relva võitluses feodalismi vastu. Kuid seejuures tuleb silmas pidada, et teoreetiliste lähtepositsioonide ühtumise juures lahendasid selle koolkonna mitmesugused voolud tähtsamaid poliitilisi küsimusi erinevalt. See erinevus oli tingitud ühelt poolt asjaoluga, et kodanlus ise oli ebaühtlane ning tema mitmesugused grupid kujutlesid klassinõudmiste praktilist teostamist erinevalt. Teiselt poolt on tarvis arvestada maa spetsiifilisi tingimusi, milles küpses kodanlik revolutsioon, klassijõudude paigutust selles ja klassivõitlust.

Selleks et selgesti kujutleda loodusõiguse koolkonna põhijooni, peab kaugõppija eelkõige vastama küsimusele, miks see koolkond kandis sellist nime, kuidas ta lahendas küsimuse õiguse ja riigi olemusest ning eriti riigi päritolust. Selle koolkonna ajaloolise tähtsuse õigeks mõistmiseks tuleb silmas pidada, et tema kõige eesrindlikumad esindajad väljendasid progressiivseid ideid.

Koos sellega on tarvis selgesti vastata küsimusele, milles avaldub selle koolkonna teoreetiliste positsioonide ekslikkus ning milles eriti selgesti avaldub tema esindajate metafüüsiline mõtlemine, antihistorism, mehhanitsism ja individualism. Samuti on tarvis anda vastus

küsimusele, kuidas avaldusid selle kõolkonna teoreetilistes teesides kodanluse ja tema üksikute gruppide klassihuvid. Peale selle tuleb määratleda, millise moonutuse sai loodusõiguse teoorias eriline ajalooline olukord, näiteks Saksamaal, kus loodusõiguse abil õigustati vürstlikku absolutismi ja politseiriiki.

1. Loodusõiguslikud õpetused Hollandis ja Inglismaal XVIII sajandil.

Süsteemaatilises esituses tekib õpetus loodusõigusest esmakordselt Hollandis kodanliku revolutsiooni ja kapitalistliku korra kindlustamise perioodil.

Holland muutus XVI—XVII sajandi kestel tolle aja kohta eesrindlikuks kapitalistlikuks riigiks. Pärast visa võitlust vabanes Holland XVI sajandil Hispaania ülemvalitsusest. Temas kindlustus kaupmeeste ja pankurite võim, kes pidasid võitlust aadli pretensioonide vastu absoluutse monarhia taastamiseks, kartes samal ajal laiu rahvahulki.

XVII sajandil saavutas Hollandis kõrge arenemistaseme tekstiilitööstus, käsitööndus ja merekaubandus. Hollandi kodanlus kogus endale suuri rikkusi. Hollandi kaubalaevastik oli kõige suurem Euroopas ning Hollandile kuulus suur hulk kolooniaid.

Selle protsessi iseärasused kajastusid Hugo Grotiuse ja filosoof Benedictus Spinoza õpetuses. Hugo Grotiuse õpetuses tuleb tähelepanu pöörata igavese ja muutmatu looduseaduse kontseptsioonile, Madalmaade kodanliku revolutsiooni põhjendusele, millise revolutsiooni lõpptulemusena toimus Madalmaade provintside lahkulöömine Hispaaniast ja iseseisva riigi loomine, milles haaras võimu kodanluse ladvik. Hugo Grotiuse teoorias ei leid-

nud loodusõiguse kontseptsioon veel teoreetilist lõpetust ja poliitilist teravust, nagu seda täheldatakse loodusõiguse õpetuse edasises arenemises. Grotius ei tõmba veel teravat piiri teaduse ja usu vahel. Tema arutlustes on ka reaktsioonilisi jooni, nagu näiteks rahva suveräänsuse eitamine, monarhia kaitsmine jne. Koos sellega tuleb rõhutada, et Grotius avaldas hulk progressiivseid ideid, eriti rahvusvahelise õiguse alal. Uliõpilane-kaugõppija peab selgesti kujutlema, miks sel ajal omandab erilise tähtsuse rahvusvahelise õiguse teadus.

Spinoza õpetus loodusõigusest on tunduvalt demokraatlikum. Selles õpetuses on tarvilik rõhutada progressiivseid ideid mõtte- ja südametunnistuse vabadusest. Spinoza õpetuses riigist ja õigusest tuleb leida seos Spinoza mehhanistliku materialismiga ja, märkinud ära selle piiratuse, näidata ühtlasi Spinoza filosoofia progressiivset iseloomu võitluses usundliku obskurantismiga.

Õpetus loodusõigusest omandab erilised spetsiifilised jooned Inglismaal, kus kodanlik revolutsioon lõppes kompromissiga kodanluse ja aadli vahel ning konstitutsioonilise monarhia kehtestamisega. Kaugõppijal on tarvis leida erinevused Thomas Hobbes'i, Miltoni, Lilburne'i ja John Locke'i õpetuses ja pöörata tähelepanu sellele, kuidas Hobbes'i loodusõiguse kontseptsiooni kasutatakse absolutismi kaitseks, indiviidi jagamatuks alistamiseks riigile ning mõtte- ja südametunnistuse vabaduse eitamiseks. Miltoni, Lilburne'i ja teiste Inglise kodanliku revolutsiooni tegelaste õpetustes tuleb näidata, kuidas kaitstakse kodanliku demokraatia põhiprintsiipe. Locke'i õpetuses on tarvis pöörata tähelepanu kodanliku riigioiguse tähtsaimate instituutide teoreetilisele põhistamisele ja näidata, et Locke oli tolle osa inglise kodanluse ning uue aadli ideoloog, kes nõudis konstitutsioonilise

monarhia kehtestamist, mis kindlustaks eelkõige eromandi puutumatus. See kodanluse ja uue aadli osa oli esindatud parlamendis whig'ide partei poolt. Locke'i teorias tuleb pöörata tähelepanu tema võimude jaotamise teooriale ja selle erinevusele Montesquieu kontseptsioonist.

2. Poliitilised õpetused Prantsusmaal XVIII sajandil.

Eriti suur tähtsus on õpetustel, mis tekkisid Prantsusmaal kodanliku revolutsiooni ettevalmistamise ja teostamise ajal, sest et sel maal omandasid loodusõiguslikud õpetused radikaalsema iseloomu kui teistes maades ning peale selle ilmusid Prantsusmaal utoopilise sotsialismi ideed.

Üliõpilane-kaugõppija peab mõistma, mida kujutasid endast Prantsusmaa majandus, riiklik kord ja kultuur XVIII sajandil revolutsiooni eel, milline oli klassijõudude paigutus sellel maal ning kuidas kõigi sotsiaal-majanduslike ja poliitiliste tingimuste tervik määratles poliitilise mõtte suuna ning selle harunemise mitmesuguste teooriate järgi.

Eelkõige on tarvis selgesti kujutleda, et prantsuse kodanluse ideoloogide peasuund sai „valgustus“-filosofia nimetuse. Tuleb osata määratleda selle suuna iseloomulikke jooni, mille hiilgava iseloomustuse andis Engels oma klassikalises töös „Anti-Dühring“.

Ei tohi unustada, et kõiki selle perioodi poliitilise mõtte suundi ei või lülitada „valgustusse“, nagu seda sageli ekslikult tehakse. Rousseau näiteks seisab mitte ainult „valgustusest“ kõrval, vaid ta suhtub sellesse vaenulikult, jutlustades „südame usku“ ja tagasipöördumist.

ürginimeste lihtsa elu juurde, kuigi samal ajal ilmnevad nendes vaadetes vastuolud ning järjekindlusetus.

Prantsusmaa poliitilistes õpetustes võib märkida peamiselt kolme voolu, millest üks väljendab suurkananluse huve, teine — väikekananluse nõudmisi ja kolmas — elanikkonna proletariseeruvate hulkade väikese kihi püüdlusi.

Esimesse gruppi tuleb asetada Voltaire tema „valgustatud absolutismi“ teooriaga, Montesquieu ja prantsuse materialistid.

Teise gruppi kuuluvad Rousseau, Mably ja jakobiinlikud revolutsionäärid Robespierre, Marat, Hébert, Jacques Roux jt.

Kolmanda grupi moodustavad XVIII sajandi utoopilise sotsialismi esindajad Meslier, Morelly ja Gracchus Babeuf.

Kaugõppija peab teadma, kuidas prantsuse kodanluse mitmesugused grupid kujutlesid feodaalkorra likvideerimist, ning leidma erinevusi Voltaire, Montesquieu ja prantsuse materialistide vaadetes, unustamata, et neid kõiki ühendas võitlus kodanliku omandi vankumatuse kindlustamise eest. Tuleb kindlaks teha, milline poliitiline mõte oli Montesquieu võimude jagamise teoorial, ning märkida tema poliitilistes vaadetes feodaalsete elementide olemasolu. Prantsuse materialistide õpetuses aga nende maailmavaate iseloom, ateism ning koos sellega nende vaadete süsteemi piiratus (materialism „alt“, idealism „ülalt“, s. t. ühiskonna arenemisseaduste idealistlik seletamine), rahvahulkade ja nende revolutsioonilise liikumise kartus, lootused „valgustatud monarhile“ jms. On tähtis mõista, et nende kodanluse ideoloogide kõige eesrindlikuma osa idee leidis oma väljenduse 1789. a. „Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioonis“ ja

1791. a. konstitutsioonis, see on Rousseau ja Mably ideede vastuolulises ühendamises.

Väikekodanluse ideoloogia esindajate õpetustes tuleb märkida nende ideede radikalismi ja demokratismi, mis avaldusid rahva suveräänsuse, loomulike ja võõrandamata õiguste kontseptsioonides, ühiskondlikus lepingus, seaduse kui üldise tahte avalduse mõistmises, parlamentarismi ja Montesquieu vaimus võimude jagamise teooria eitamises, väikekodanlikes võrdsustamisideedes jm.

Koos sellega tuleb avastada vastuolulisust ja ebajärjekindlust nende mõtlejate vaadetes, mis selgesti väljendavad nende väikekodanliku loomuse ebajärjekindlust, ning seda joont, mis ühendab neid ideolooge suurokodanluse esindajatega, s. t. eraomandi kaitset. See ebajärjekindlus väikekodanluse ideoloogide vaadetes on määratletud tema majandusliku olukorraga. Väikekodanlusel on vahepealne seisund, mis tingibki tema psühholoogia ja ideoloogia ebakindluse.

On tähtis samuti tähelepanu pöörata sellele, kuidas Rousseau lahendas küsimuse südametunnistuse vabadusest, milles talle järgnes Robespierre, soovitades sisse seada niinimetatud kodanliku usundi.

Utoopiliste sotsialistide õpetustes tuleb pöörata tähelepanu sellele, et nad püüavad sotsialistlikku ühiskonda üles ehitada loodusõiguse idee alusel, kujutledes võrdsust, eraomandi puudumist, kohustuslikku tööd kõigile inimestele, tootmisvahendite ühistamist looduseaduste nõudmisena ning inimeste loomuliku seisundile vastava korrana. On tarvis mõista, milles väljendus nende utoopiliste ideede ebaküpsus, ja tunda hinnangut, mille andsid Marx ja Engels Gracchus Babeufi kui nende ideede ühe esindaja teooriale.

3. Loodusõiguslikud õpetused Saksamaal XVII—XVIII sajandil.

Erilised jooned omandab loodusõiguse koolkond Saksamaal Puffendorfi, Thomasiuse, Leibnizi ja Wolff'i õpetuses.

Kaugõppija peab teadma, kuidas peegeldusid Saksamaa majanduslik ja poliitiline mahajäämus, saksa kodanluse argus ja närtsimus XVIII sajandi poliitilistes õpetustes. Ta peab pöörama tähelepanu sellele, et Puffendorf, väljendades aralt liberaalseid vaateid, õigustab pärisorjust, põhjendades seda loodusõigusega; et Thomasius, väljendades politseiiriigi tingimustes progressiivset mõtet õiguse ja moraali erinevusest, ühendab loodusõiguse feodaalsete usuteaduslike kujutlustega; et Leibniz õigustab Saksamaa poliitilise killustumuse seisundit, tema järglane Wolff loob aga teooria politseiiriigi õigustamiseks. On tähtis teada, kuidas kõik need ideed leidsid oma väljenduse 1794. a. Preisi Maaõiguses.

4. Poliitilised õpetused Venemaal XVIII sajandil.

On tarvis uurida poliitilise mõtte tähtsamaid suundi Venemaal XVIII sajandil.

Üliõpilane-kaugõppija peab eelkõige andma vastuse küsimusele, kuidas Peeter I ja tema kaaslaste tegevuse tulemusena kinnitus Venemaal absoluutne monarhiä ja kes valitseva klassi esindajaist olid tema abinõude ning tema poolt loodud poliitilise korra ägedamad kaitsjad. Selleks peab kaugõppija pöörama tähelepanu Feofan Prokopovitši teooriale, milles usuteadus ühendub loodusõiguslike ideedega absolutismi kaitseks, ning aadli programmile Tatištševi teostes.

Tekkiva kaupmeeskonna huvide selgeks väljendajaks:

oli Ivan Tihhonovitš Possoškov, tähelepanud teose „Raamat vaesusest ja rikkusest“ autor. Possoškov pooldas absolutismi ja klassidest kõrgemal seisva monarhi võimu, mis tema arvamusel järgi välistaks feodaalide igasuguse ülevõimu. Ta soovib talurahva kaitset mõisnike ülemäärase eksploateerimise vastu, kuid ei räägi pärisorjuse kaotamisest. Eriti tuluselt kaitseb Possoškov kaupmeeskonna huve. Ta soovib oma raamatus hulk abinõusid, mis on suunatud tootmise ja kaubanduse reglementeerimisele, õigusemõistmise parandamisele ning kõigi seisuste laialdasele osavõtule seadusandlusest.

On tähtis osata ära märkida murrangut Venemaal XVIII sajandi teisel poolel tolle aja kõige eesrindlikumate mõtlejate vaadetes ja näidata, millised protsessid kutsusid esile selle murrangu.

XVIII sajandi teisel poolel toimuvad Venemaa majanduses tõsised edusammud. Tekstiilitööstus kasvab kiiresti, laienevad suhted väliskaubanduse alal, algab majanduslike rajoonide diferentseerumine ning siseturul kasvab nõudmine teraviljale ja teistele põllumajandussaadustele.

Mõisnikkond, olles huvitatud põllumajandussaaduste turustamisest, tugevdab talupoegade eksploateerimist. Suureneb kaupmeeskonna erikaal, kes peab võitlust aadli privileegide vastu, kuid kaupmeeskond ei tunge sugugi kallale isevalitsusele, vaid vastupidi, paneb sellele oma lootused.

On tarvis kindlaks teha poliitilises ideoloogias toimunud muutuse seost pärisorjuse kasvuga ja talupoegade ülestõusudega, mis ühelt poolt hirmutasid reaktsiooniliselt häälestatud mõisnikkonda ning teiselt poolt ajendasid liberaalsete ja revolutsioonilis-demokraatlike ideede ilmumist.

Revolutsioonilis-demokraatlike ideede tugevnemisele aitas suuresti kaasa teaduse, kirjanduse ja kunsti arendamine Venemaal. Seejuures tuleb eriti rõhutada, et progressiivsed ja revolutsioonilis-demokraatlikud mõtlejad Venemaal ei kopeerinud orjalikult tol ajal Läänes käibelolevaid loodusõiguse teooriaid, vaid töötasid välja tähtsamates poliitilistes küsimustes oma iseseisvad arvamused.

Selles suhtes tuleb osutada Lomonossovi teoste väga suurele tähtsusele, milledes ta väljendas oma suhtumist isevalitsusse.

Originaalne iseloom oli Desnitski ideedel, kes suhtus kriitiliselt loodusõiguse koolkonda ja eriti Puffendorfisse, ning Kozelski vaadetel, kuigi ei tule unustada, et nad samal ajal ülistasid vene isevalitsust.

Reaktsioonilised vaated väljenduvad Štšerbatovi teostes. Kriitilist, kuigi ebajärjekindlat suhtumist absolutismi avaldavad Fonvizin ja Panin. Novikovi teostes väljendub aadellik liberalism.

XVIII sajandi progressiivsete mõtlejate hulgast tuleb eriti esile tõsta Aleksandr Nikolajevitš Radištševit, kes oma kuulsa raamatu „Reis Peterburgist Moskvasse“ tõttu vahistati, anti kohtu alla ja mõisteti surma, millise otsuse Jekaterina II „armulikult“ asendas väljasaatmisega Ilimi kindlus-vanglasse.

Radištšev ei ole, nagu seda valelikult kujutavad kodanlikud ajaloolased, loodusõiguse lääneeuroopalike esindajate järeleaimaja. Tema esitab loodusõiguse ideid omamoodi revolutsiooniliselt, lähtudes tähelepanekuist vene tegelikkuse kohta. Tuleb pöörata erilist tähelepanu tema mõtte antimonarhistlikule ja pärisorjusevastasele suunale.

Pärast oma tagasipöördumist väljasaatmiselt tõmmati Radištšev seadusandliku komisjoni töösse ja ta esitas rea projekte, mis pidid andma feodalismile surmahoobi. Esimesena Venemaal kuulutas Radištšev mõisnike omandi, mis oli saadud nende, loodusliku õigusega vastuolus olevate privileegide tagajärjel, röövimise tulemuseks; ta tunnustas talupoegade maaomandit, kuulutas välja poliitilised vabadused kui ühiselu aluse, nõudis „rahvavalitsust“ ja absolutismi kukutamist, tunnustades rahva õigust ülestõusuks.

Radištšev oli esimene aadellik revolutsionäär, dekabristide eelkäija ning ühes sellega revolutsiooniliste demokraatide eelkäijaks.

KIRJANDUS.

Juhendav.

- Engels, Sotsialismi arenemine utopiast teaduseks. Teosed, XV k., Politizdat UK(b)P Keskkomitee juures, 1940, lk. 11—35 (vene k.).
- Marx, Retsensioon Guizot raamatule. Teosed, VIII k., lk. 277—279 (vene k.).
- Engels, Inglismaa olukord XVIII sajandil. Teosed, II k., lk. 351—352 (vene k.).

Erikirjandus.

- Galanza, Loodusõiguse kontseptsioon Hugo Grotiusse õpetuses. „NSV Liidu Teaduste Akadeemia Teataja“ 1946, nr. 1, lk. 3—12 (vene k.).

Täiendav.

- Hobbes (Tšeskise sissejuhatav ülevaade), 1936 (vene k.).
- Seršenevitš, Õiguse filosoofia ajalugu, lk. 282—342 (vene k.).

KIRJANDUS POLIITILISTE ÕPETUSTE KOHTA PRANTSUSMAAL XVIII SAJANDIL.

Juhendav.

- Marx, Louis Bonaparte'i kaheksateistkümmes brumaire. Teosed, VIII k., lk. 343 (vene k.).
- Engels, Anti-Dühring. Marx ja Engels, Teosed, XIV k., lk. 18, 20, 129 ja 357 (vene k.).
- Engels, Sotsialismi arenemine utoopiast teaduseks. Teosed, XV k., lk. 508, 510 ja 520 (vene k.).
- Lenin, Kontrrevolutsiooni üleminek rünnakule. Teosed, XX k. 2. väljaanne, lk. 435 (vene k.).

Erikirjandus.

- Ketšekjan, Kodanluse poliitiline ideoloogia XVIII sajandi Prantsuse kodanliku revolutsiooni eel. „Üleliidulise Juriidiliste Teaduste Instituudi Teaduslikud Toimetised“, II k., 1940 (vene k.).

KIRJANDUS XVIII SAJANDI UTOOPILISTE TEOORiate KOHTA.

Juhendav.

- Marx ja Engels, Püha perekond. Teosed, III k., lk. 147 (vene k.).
- Engels, Sotsialismi arenemine utoopiast teaduseks. Marx ja Engels, Teosed, XV k., lk. 507—511 (vene k.).

Erikirjandus.

- Volgin, Sotsialismi ajaloo peajooned, M.-L., 1935, 4. väljaanne (vene k.).

Täiendav.

- Morelli, Looduse koodeks, M., 1947 (vene k.).

KIRJANDUS LOODUSÕIGUSLIKE TEOORiate KOHTA SAKSAMAAL XVII—XVIII SAJANDIL.

Juhendav.

- Engels, Retsensioon Marxi raamatule „Poliitilise ökonomia kriitika“. Teosed, XI k., II osa, lk. 358 (vene k.).

KIRJANDUS POLIITILISTE TEOORiate KOHTA VENEMAAL XVIII SAJANDIL.

Juhendav.

Lenin, Kuidas sotsialistid-revolutsionäärid teevad revolutsiooni kokkuvõtteid. Teosed, XIV k., eriti lk. 18 (vene k.).

Erikirjandus.

Plehhanov, Vene ühiskondliku mõtte ajalugu. Teosed, XXI—XXII k. (vene k.).

5. Saksa idealismi reaktsioonilised poliitilised ideed XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul.

Selle teema uurimisel on tähtis mõista saksa XVIII sajandi lõpu ja XIX sajandi alguse idealismi kui prantsuse materialismi ja XVIII sajandi Prantsuse kodanliku revolutsiooni vastu suunatud aristokraatliku reaktsiooni poliitilise hinnangu mõtet. Ei tule segada saksa idealismi reaktsioonilisi teooriaid ideoloogiaga, mis õitses XIX sajandi esimesel veerandil ja väljendas aadli huve, kes nõudis kodanliku revolutsiooni tagajärgede täielikku likvideerimist ja tagasipöördumist feodalismile. Riiklikus ja õiguskorras lubatakse saksa idealismi õpetustes riigist ja õigusest erineval määral väga tagasihoidlikke muudatusi, mida kodanliku tootmisviisi arenedes tungivalt nõutakse isegi mahajäänud Saksamaal. Kuid saksa idealistid ülistavad feodaalseid elemente Saksamaa ühiskondlikus ning riiklikus korras ja nõuavad, et need feodaalsed elemendid jääksid puutumata.

Saksa idealismi sellise poliitilise suunatluse määratlesid ajaloolised tingimused, millistes see filosoofia arenes.

Ühest küljest tuleb osutada Prantsuse kodanlikule revolutsioonile, mille kõrgeim arenemisjärk — jakobiinlik diktatuur — hirmutas ära argliku saksa kodanluse.

Pääsemist revolutsioonist nägi saksa kodanlus alistumises feodaalidele, kuid pidas võimalikuks lubada tähtsuseid liberaalseid reforme.

Teisest küljest määras saksa idealismi iseloomulikud jooned Saksamaa ühiskondlik ja majanduslik arenemine. Majandusliku ja poliitilise ühtsuse puudumine Saksamaal põhjustas kodanluse sõltuvuse aadlist ja vürstidest.

Saksa kodanluse ideoloogiat iseloomustavaiks joonteks olid lõtvus, argus, lipitsemine ja lõmitamine aadli ning monarhia ees.

Et selgesti kujutleda tole aja Saksamaa seisundit, tuleb tutvuda Marxi hinnanguga saksa kodanluse kohta ¹ ja Engelsi poolt artiklis „Olukord Saksamaal“ ² antud olustiku iseloomustusega. Seejuures väärrib erilist tähelepanu Engelsi osutus Prantsuse revolutsiooni mõjule Saksamaal ³.

On vaja hoolikalt uurida seltsimees Ždanovi poolt diskussioonil G. F. Aleksandrovi raamatu puhul peetud kõnet ⁴.

Saksa idealismi vaadete süsteemi arenemises riigi ja õiguse õpetuse alal tuleb ära märkida kaks etappi.

Esimesel etapil, prantsuse valgustusideede ja Prantsusmaa revolutsiooni mõjul ehitavad saksa idealistid (Kant ja Fichte) loodusõiguse koolkonna teeside alusel õpetuse riigist ja õigusest ning soovivad teha väga mõõdukaid liberaalseid parandusi Saksamaal kehtivas korras, mis oma alustes kuulutatakse vankumatuks. Uheaegselt väljendatakse eitavat suhtumist Prantsuse kodanlikku revolutsiooni (Kant).

¹ Marx ja Engels, Teosed, IV k., lk. 174—175 (vene k.).

² Marx ja Engels, Teosed, V k., lk. 6—8 (vene k.).

³ Marx ja Engels, Teosed, V k., lk. 7—8 (vene k.).

⁴ „Eesti Bolševik“ 1947, nr. 19, lk. 11—28.

Teisel etapil, eriti pärast Napoleoni impeeriumi purustamist ja feodaalse reaktsiooni tugevnemist Euroopas, astub saksa idealismi õpetus avalikult välja loodusõiguse ideede vastu, eriti aga nende vastu, mis osutusid ohtlikeks kodanlusele endale (demokraatia idee, rahva suveräänsuse idee jt.), ja väljendatakse äärmiselt reaktsioonilisi, natsionalistlikke ja militaristlikke ideid (hilisema perioodi Fichte, Hegel).

Kant'i õpetuses tuleb pöörata tähelepanu tema poliitiliste teooriate seosele tema filosoofiaga. See seos määratletakse sellega, et Lenini iseloomustuse järgi „Kant'i filosoofia peamine joon on materialismi lepitamine idealismiga“¹.

Kant väidab, et tema filosoofia abil olevat võimalik ära lõigata materialismi, fatalismi, ateismi, uskumatuse, vabamõtlemise, unistuslikkuse ja ebausjuured. Sellisel viisil astub Kant filosoofina välja materialismi ja ateismi vastu. Tuleb mõista, et Kant'i filosoofia seab oma eesmärgiks tõendada tahtevabadust ja kõlbelise seaduse sõltumatust. Seejuures annab Kant küsimusele põhjendamatu lahenduse, sest et ta ei suuda leida seost p a r a t a m a t u s e m a a i l m a, milles kehtib põhjuslikkuse seadus, ja vabaduse maailma vahel, milles kehtivad tahtega määratletud seadused. Tema õpetus vabast tahtest ja selle seadustest on riigi ja õiguse teooria aluseks. Kant püüab anda loodusõiguse ideedele filosoofilist põhjendatust, kuid kohaldab nad saksa tingimustele. Olles konstitutsioonilise monarhia pooldaja, ülistab ta Friedrich II politseilikkude Preisi riiki. Louis XVI hukkamisse suhtub ta õudusega ja nõuab alamatelt tingimusteta alistumist

---

¹ Lenin, Materialism ja empiriokrititsism, Tallinn, 1946, lk. 141—142.

monarhile, lubamata isegi ülestõusu mõtet tema vastu. Neis Kant'i vaadetes väljendub aristokraatlik reaktsioon Prantsuse kodanliku revolutsiooni vastu.

Fichte õpetuses tuleb samuti ära märkida seos tema idealistliku filosoofia ja reaktsioonilise poliitilise doktriini vahel. Fichte subjektiivne idealism on aluseks tema äärmiselt individualistlikule riigi ja õiguse olemuse esitusele Rousseau õpetuse vaimus. Esialgu väljendab Fichte radikaalsemaid ideid kui Kant, isegi õigustab terrorit Prantsuse revolutsiooni ajal. Kuid edaspidi toimub Fichte filosoofias ja tema poliitilistes vaadetes pööre. Subjektiivselt idealismilt läheb ta üle objektiivsele idealismile. Poliitiline radikalism asendub reaktsiooniliste vaadetega. Need reaktsioonilised vaated väljenduvad õpetuses „suletud kaubandusliku riigi kohta“, kus ideaalsiks tõstetakse politseiirik ja seaduspärastatakse tsunftikord. Eriti teravalt on see väljendatud „Kõnedes saksa rahvale“, kus Fichte juba jutlustab natsionalismi, püüdes tõendada sakslaste üleolekut teistest rahvastest. Tuleb arvestada, et neid Fichte vaateid propageeriti hulk aastaid hiljem laialdaselt saksa fašistide poolt.

Hegeli õpetuses omandab aristokraatlik reaktsioon prantsuse materialismi ja Prantsuse kodanliku revolutsiooni vastu täiesti väljakujunenud jooned. Siin tuleb pöörata erilist tähelepanu asjaolule, et Hegel astub välja loodusõiguse koolkonna vastu.

Üliõpilane-kaugõppija peab eelkõige mõistma Hegeli filosoofia olemust ja määratlema selle filosoofia seose Hegeli õpetusega riigist ja õigusest.

Selleks on vaja hoolikalt uurida kõike, mida on öeldud Hegeli kohta marksismi-leninismi klassikute poolt, eriti vastuolu kohta meetodi ning süsteemi vahel tema filosoofias ja tema dialektika idealistliku iseloomu kohta.

Kõige täielikumalt on Hegel esitanud oma vaated õiguse ja riigi kohta „Õiguse filosoofias“. Tuleb pöörata tähelepanu asjaolule, et ta seisab tsiviilõiguse alal kodanliku juriidilise maailmavaate pinnal, nõudes isiku ja omandi piiramatut vabadust, ning et ta on riigi ja õiguse alal Preisi seisusliku monarhia ning aadli õiguste puutumatus apologeediks. Seepärast teeb Hegel tsiviilõiguse alal aadlile erandi ja nõuab pärimisõiguses feodaalse instituti — majoraadi — säilitamist. Eriti teravalt ilmneb Hegeli natsionalism ja šovinism, mis läbib kogu tema filosoofia, eriti ajaloo filosoofia, kus ta kuulutab kõrgeimaks arenemisstaadiumiks „saksa maailma“ ja avaldab põlglikku suhtumist slaavlastesse. On tähtis ära märkida tema kõige reaktioonilisemad militaristlikud vaated rahvusvahelise õiguse alal ning agressiivse poliitika ülistamist tema poolt. Tuleb tähelepanu pöörata vene revolutsiooniliste demokraatide — Belinski, Herzeni ja Tšernõševski suhtumisele Hegeli reaktioonilistesse poliitilistesse vaadetesse.

KIRJANDUS.

Juhendav.

- Marx ja Engels, Saksa ideoloogia. Marx ja Engels, Teosed, IV k., lk. 173—177 (vene k.).
- Engels, Saksamaa olukord. Marx ja Engels, Teosed, V k. (vene k.).
- Engels, Ludwig Feuerbach, Tallinn, 1946.
- Marx, Hegeli õigusfilosoofia kriitikast. Marx ja Engels, Teosed, I k., lk. 399—412 (vene k.).
- Lenin, Materialism ja empiriokrititsism, Tallinn, 1946.
- Stalin, Dialektilisest ja ajaloolisest materialismist. Leninismi küsimusi, Tallinn, 1945, lk. 473—495.
- Puudustest ja vigadest saksa XVIII sajandi lõpu ja XX sajandi alguse filosoofia ajaloo valgustamisel. „Bolševik“ 1944, nr. 7 ja 8 (vene k.).

Zdanov, Diskussioonil peetud kõne G. F. Aleksandrovi raamatu „Lääne-Euroopa filosoofia ajalugu“ puhul. „Eesti Bolševik“ 1947, nr. 19.

Täiendav.

Plehhanov, Teosed, XXIII k., Belinskist (vene k.).

Plehhanov, Teosed, V k., lk. 227—235 (vene k.).

Herzen, Teosed, I k., 2, 1918. a. väljaanne, lk. 416—417 (vene k.).

6. Feodaalse reaktsiooni ideoloogia XVIII sajandi lõpu ja XIX sajandi esimese poole poliitilistes õpetustes.

Prantsuse kodanliku revolutsiooni vastu suunatud reaktsiooni kõige äärmisemaks väljenduseks olid poliitilised teooriad, mis väljendasid kodanliku revolutsiooni poolt Prantsusmaal kannatada saanud ning välismaale emigreerinud aadli huve. Need teooriad levisid teisteski maades, kus veel säilis feodaalne kord, samuti ka Inglismaal. Nende õpetuste iseloomulikeks joonteks on avameelselt väljendatud obskurantism ja raevunud kallaletungid loodusõiguse koolkonnale. Prantsusmaal oli selle reaktsiooni esindajaks Joseph de Maistre, kes elustas keskaja teokraatlikke teooriaid, eitas Prantsuse kodanliku revolutsiooni ideoloogide progressiivseid ideid ja kuulutas tagasipöördumist absolutismile ning paavsti ülemvõimu üle kogu maailma. Saksamaal olid reaktsiooni ideoloogideks Haller ja Müller, kes jutlustasid purureaktsioonilisi pärusmonarhia ideid, sotsiaalse ebarõrdsuse ja feodaalse korra õigustamist.

Erilist tähelepanu tuleb pöörata niinimetatud õiguse ajaloolisele koolkonnale (Hugo, Savigny ja Puchta), kes samuti väljendas eitavat suhtumist loodusõiguse eesrindlikesse ideedesse ning eitas õigusesse „ajaloolise“ suhtumise katte all ühtsa seadusandluse kehtestamise vajadust Saksamaal ning väitis, et õigust loovaks jõuks on

„rahva hing“, mis areneb järk-järgult ja rahulikult. See teooria, Marxi sõnade järgi, „õigustas tänase päeva alust eilse alatusega“. On tähtis näidata, et ka ajalooline koolkond luges õiguse peamiseks allikaks tava, mida kasutati selle koolkonna poolt feodaalse korra õigustamiseks. Kaugõppija peab mõistma, et selles koolkonnas ei ole midagi ajaloolist. Ajaloolise koolkonna reaktsioonilisi ideid kasutasid maksimaalselt ära saksa fašistid.

KIRJANDUS.

Juhendav.

Marx, Hegeli õigusfilosoofia kriitikast. Marx ja Engels, Teosed, I k., lk. 401 (vene k.).

Marx, Hugo ja õiguse ajaloolise koolkonna manifest. Marx ja Engels, Teosed, I k. (vene k.).

Engels, Revolutsioon ja kontrerevolutsioon Saksamaal. Marx ja Engels, Teosed, VI k., lk. 27 (vene k.).

Täiendav.

Šeršenevitš, Õiguse filosoofia ajalugu, lk. 538—558 (vene k.).

7. XIX sajandi esimese poole utoopiliste sotsialistide õpetused.

Selle teema uurimisel tuleb eelkõige selgitada utoopilise sotsialismi ilmumist esilekutsunud põhjused, mida tuleb otsida kodanluse ja proletariaadi vaheliste vastuolude ebaküllaldasest arendatusest. XIX sajandi esimese poole utoopiliste sotsialistide teoreetiline nõrkus seisnes selles, et nad oma järeldustes ei tuginenud ühiskonna arenemise ajaloo teaduslikule teorialle. Olles üksikmõtledjad, töötavaist hulkadest eemalolijad, ehtasid nad fantastilisi projekte, lähtudes ekslikust vaatest, mis oli omane XVIII sajandi valgustus-

filosoofiale. Nad oletasid, et sotsialismi võib ehitada rahulikul teel, veendes inimesi sotsialismi mõistlikkuse tõenditega. Revolutsiooni eitamine ja täielik eemalolek töötavaist hulkadest on utoopilise sotsialismi iseloomustavaiks joonteks.

Utoopilise sotsialismi esindajaist on kõige silmapaistvamad Saint-Simon, Fourier ja Owen.

Tuleb pöörata tähelepanu Saint-Simoni ajaloolise arenemise teooriale. See on õpetus orgaanilistest ja kriitilistest epohhidest. Selles väljenduvad Saint-Simoni vaated klassidele. Kõrvuti üksikute õigete oletustega ajaloolise protsessi seaduspärasusest peab Saint-Simon kinni idealistlikust vaatest ühiskonna arenemisele. Tema poolt kavastatud ühiskonna ümberkujundamise plaanis tuleb osutada sellele, et ta kuulutab töö ühiskondlikuks kohustuseks, määratleb töö järgi jaotamise põhimõtte ja kuulutab välja plaanimajanduse ning tootmise teadusliku juhtimise idee. Ent ta väljendab ilmselt utoopilist ideed, väites, et selline plaanimajandus on võimalik kapitalistide olemasolul.

Kuigi Saint-Simon'il on riik tootmisvahendite ülemomanik, ei ole tal aga riik majanduse vahetu organiseerija. Seda osa täidavad pangad eesotsas keskpangaga. Jaotamise küsimuses kuulutab Saint-Simon välja põhimõtte „igale tema võimete järgi, igale võimele tema tegude järgi“.

On tähtis meeles pidada, et Saint-Simon ja tema õpilased ei sidunud sotsialismi teostamist proletariaadi võitlusega ning olid revolutsiooni vastased. Üleminekut uuele ühiskondlikule organisatsioonile kujutlesid nad järkjärgulisena ja rahulikuna, mida võivad teostada inimesed, kes on „ülimal määral vaimustatud rahuarmastavatest tunnetest“.

Fourier õpetuses tuleb pöörata tähelepanu kapitalistliku korra halastamatule kriitikale, mida kõrgelt hindas Engels. Oma progressiteoorias lähtub Fourier nelja liikumise teooriast, mis esinevad anorgaanilises, orgaanilises, looma- ja sotsiaalses maailmas. Kõik need seadused on kehtestatud jumaliku ettehooldusega. Seega lähtub Fourier idealistlikelt positsioonidelt. Neljandaks liikumiseks on sotsiaalne liikumine, millel on üks eesmärk — inimlike kalduvuste (kirgede) täielik rahuldamine. See rahuldamine on võimalik ainult sotsialistliku korra tingimustes.

Kuid selles sotsialistlikus korras ei likvideeri Fourier kapitalismi, sest faalanksi, sotsialistliku organisatsiooni ühe põhiüksuse sissetulek peab jagunema kapitali ($\frac{4}{12}$), töö ($\frac{5}{12}$) ja talendi ($\frac{3}{12}$) vahel.

Fourier, nagu ka Saint-Simon, eitab mitte üksnes revolutsiooni, vaid ka igasugust poliitilist võitlust üldse. Ta paneb utopilisi lootusi rikaste filantroopide algatusele, keda ta tahtis veenda uue korra eelistes.

Inglise utopisti Robert Owen'i õpetuses tuleb samuti osutada kapitalismi ja eriti konkurentsi süsteemi kriitikale. Owen soovib kõrvaldada kapitalistliku süsteemi pahed tootmise ja kaubanduse organiseerimisega koöperatiivseil aluseil, kaubandusliku kasumi likvideerimisega ning ka mitterahalise vahetuse kehtestamisega töøbörside kaudu. Tähelepanu väärivad Owen'i vaated kasvatuses tähtsusest. Kasvatus on tema arvamuse järgi otsustav tegur inimese iseloomu kujunemisel, samal ajal kui inimese hea tahe etendab kõige väiksemat osa selles protsessis. Owen ligineb selle küsimuse lahendamisel materialismile, kuid jääb idealistiks vastuses küsimusele sotsialismi ülesehitamise teede kohta. Ta eitab klassivõitlust ja hoiatab töölisi vihkamise õhutamise eest

rikaste vastu. Oma plaanide teostamist ootab ta valit-
sustelt ja valitsevalt klassilt, püüdes neile lootusetult
tõendada kooperatiivse süsteemi kasusid.

KIRJANDUS.

Juhendav.

Marx ja Engels, Kommunistliku partei manifest, eriti kolmas pea-
tükk, Tallinn, 1946.

Engels, Sotsialismi arenemine utopiast teaduseks. Marx ja
Engels, Teosed, XV k. (vene k.).

Lenin, Marksismi kolm allikat ja kolm komponenti. Valitud teosed,
I k., Tallinn, 1945.

Erikirjandus.

Volgin, Sotsialismi ajaloo peajooned, 4. väljaanne, M.-L., 1935,
lk. 231—316 (vene k.).

Täiendav.

Plehhhanov, XIX sajandi utopiline sotsialism. Teosed, XVIII k.,
lk. 37—133 (vene k.).

8. Lääne-Euroopas võidu saavutanud ja areneva kapitalismi poliitilised teooriad XVIII sajandi lõpust kuni XIX sajandi keskpaigani.

Kapitalismi kindlustumise ja tema arenemise ajal
Lääne-Euroopa eesrindlikes maades XIX sajandi esimesel
poolel võib täheldada poliitilises ideoloogias üleminekut
kapitalismi ülistamisele ning loobumist loo-
dusõiguse koolkonna demokraatlikest ideedest. Kodan-
liku ideoloogia arenemise sellise joone määratleb klassi-
võitluse teravnemine ja kodanluse hirm tõusva proleta-
riaadi ees, kelle poliitiline teadlikkus ning organiseeritus
üha kasvavad.

Kõige iseloomustavamateks poliitilisteks õpetusteks,
kus need jooned avalduvad, on Benjamin Constant'i,

Milli ja Humboldt'i liberalism, Benthami utilitarism, Austin'i analüütiline koolkond, Auguste Comte'i „positiivne filosoofia“, Lorenz von Steini „õigusriigi“ teooria ja Gobineau, Lapouge'i jt. reaktsioonilised „rassiteooriad“.

Benjamin Constant'i õpetuses on iseloomulik XVIII sajandi revolutsiooniliste loosungite revideerimine ja rahva piiramatu suveräänsuse teooria kriitika. Ta kaitseb varanduslikku tsensust ja parlamendi kahekojalist süsteemi. Tema poliitiliseks ideaaliks on konstitutsiooniline monarhia, kusjuures ta võtab revideerimisele Montesquieu võimude jaotamise teooria, sest kolme võimu asemel eristab ta viit võimu. Majanduspoliitika alal nõuab ta mittevaheselemist majanduslikesse suhetesse. Analoogilisi ideid avaldavad Mill ja Humboldt. Benthami õpetus väljendab inglise kodanluse ideoloogiat, kes taotles ülemvõimu maal, kus riigivalitsemine oli veel aristokraatia käes. On tarvis aru saada, miks tema teooriat nimetatakse utilitaristlikuks. Selle aluseks on kasu põhimõte, mille järgi inimeste poolt mõistusega kaalutud huvid on omavahel täielikus harmoonias. Tema õpetuses tuleb pöörata tähelepanu eraomandi kaitsele, küsimuse otsustamisele seadusandluse tähtsusest ja rahvusvahelise rahuorganisatsiooni projektile. Marx paljastab Benthami õpetuse klassiolemuse: „Kõige naiivsema nüri-meelsusega samastab ta täieliku väikekodanlase — ning seejuures inglise väikekodanlase — inimesega üldse“¹.

Väga tähtis on märkida kodanliku poliitilise mõtte arenemises niisugust suunda, nagu „positivism“ või „positiivne“ filosoofia, mille rajajaks on Auguste Comte. „Positiivne“ filosoofia on XIX sajandi kodanliku ideoloogia

¹ Marx ja Engels, Teosed, XVII k., lk. 670 (vene k.).

gia iseloomustavamaid nähtusi ja avaldub järgmises: selle filosoofia pooldajad loobuvad endistest spekulatiivsetest idealistlikest filosoofilistest süsteemidest ja töötavad oma teooriad välja ainult kogemuse ning faktide najal, s. o. kõige selle abil, mis on „antud“, vaatlusele ja katsele juurdepääsetav, mistõttu see filosoofia saigi jaatava ehk positiivse filosoofia nimetuse.

Comte'i õpetuse järgi on kõik teadmised suhtelised ja absoluutse tunnetamine on meil võimatu. Seepärast heidab Comte kõrvale metafüüsika selle sõna selles tähenduses, mis on tarvitusel kodanlikus filosoofias, s. t. kui õpetuse absoluutsest ja üleaistingulisest. Tähtis on siin näidata, et kõik positivistid peavad metafüüsikaks nii idealismi kui ka materialismi ja seega sisuliselt toetavad idealismi. Hiilgavalt tõendas seda Lenin töös „Materialism ja empiriokrititsism“. Õpetuses inimkonna kolmest arenemisfaasist avaldab Comte idealistliku vaate ühiskondliku arenemise seaduspärasuse kohta. Ta ei seleta seda arenemist tootlike jõudude ja tootmisvahekordade muutumisega, vaid muutustega inimeste maailmavaateis (teoloogiline, metafüüsiline ja positiivne). Comte väljendas idee erilise ühiskonnateaduse — sotsioloogia — loomise vajalikkusest. Tema poliitilistes vaadetes tuleb eriti rõhutada seda, et ta kritiseerib indiviidi loomulike ning võõrandamata õiguste teooriat ja esitab selle asemel kohustuste teooria, mis tema juures teenindab kapitalistliku korra apoloogiat, sest ühiskonnas kehtib Comte'i õpetuse järgi solidaarsuse seadus, mis kohustab kõiki inimesi hoolitsema mitte oma, vaid ühiskonna huvide eest. Seega on kapitalistlik süsteem Comte'i järgi huvide harmoonia, kus ei ole mingeid vastuolusid.

Comte'i positivism avaldas väga suurt mõju kodanlikule riigi ja õiguse teooriale.

XIX sajandi esimesel poolel tuleb osutada Austin'i analüütilisele koolkonnale, mis teostab positivismi ideid õiguses ja loob isegi õiguse filosoofia asemel õiguse teooria, mille ülesandeisse kuuluvad positiivse õiguse materjali juriidiline analüüs ja üldistamine, s. o. kehtiva õiguse analüüs ilma katseteta tungida tema olemusse loodusõiguse koolkonna, saksa idealismi jm. vaimus.

Austin püüab oma töödes anda inglise konstitutsioonilise monarhia apoloogiat.

Mõningal määral teistsugune iseloom on saksa riigiõiguslase Lorenz von Steini „õigusriigi“ teoorial, kes kasutas Hegeli filosoofiat sotsialismi „kummutamiseks“ ja konstitutsioonilise monarhia kui „üleklassilise“ organisatsiooni kaitseks.

Gobineau ja Lapouge'i reaktsioonilised ideed püüavad kasutada Darwini õpetust liikide tekkimisest ja ehitada sellele rassiteooriat. See on niinimetatud sotsiaaldarvinism, mille reaktsiooniline olemus avaldub selles, et tema esindajad püüavad jäädvustada kapitalismi, võltsides Darwini õpetust looduslikust valikust ja olemusvõitlusest.

KIRJANDUS.

Juhendav.

- Marx ja Engels, Saksa ideoloogia. Teosed, IV k., lk. 399 (vene k.).
- Marx, Kiri Engelsile 7. augustil 1866. a. Marx ja Engels, Teosed, XXIII k., lk. 863 (vene k.).
- Marx, Louis Bonaparte'i kaheksateistkümnes brumaire. Marx ja Engels, Teosed, VIII k., lk. 324 (vene k.).
- Engels, Inglismaa olukord XVIII sajandil. Marx ja Engels, Teosed, II k., lk. 364—365 (vene k.).

Erikirjandus.

- Ketšekjan, Benjamin Constante'i poliitiline õpetus. „Sotsialistliku õiguse probleemid“ 1938, nr. 5 (vene k.).

9. Poliitilised õpetused Venemaal XIX sajandi esimesel kolmandikul.

Poliitiliste õpetuste arenemises Venemaal oli suur tähendus sellistel tähtsatel momentidel meie maa ajaloos, nagu kapitalistlike suhete tekkimine, 1812. a. sõja majanduslikud ja ideelised tagajärjed ning talupoegade revolutsioonilised väljaastumised. Vabastusliikumise arenemises saabub XIX sajandi esimesel kolmandikul aadellik periood.

XIX sajandi poliitilises mõttes avaldub väga eredalt reaktsioonilise ja progressiivse mõtte kokkupõrge pärisorjuse ja isevalitsuse küsimuses.

Kodanlik-liberaalsed ideed avalduvad Speranski plaanis riikliku ümberkujundamise kohta ja õpetuses seadustest ja valitsusest ning esinduslike asutiste loomise projektis. Kirjutises vana ja uue Venemaa kohta esineb Karamzin pärisorjusliku korra ja isevalitsuse („Venemaa pallaadiumi“) kaitsjana. Revolutsioonilisi ideid avaldavad dekabristid, need, Lenini määrangu järgi, „aadellikud revolutsionäärid“. Kaugõppija peab selgesti kujutlema mitmesuguseid suundi dekabristide hulgas ja pöörama erilist tähelepanu Pesteli õpetusele loodusõigusest ja looduslikust võrdsusest, tema „Russkaja Praydale“, riigi demokraatliku organiseerimise plaanile ning Pesteli projekti erinevusele Muravjovi projektist.

Tšaadajevi poliitilistes vaadetes avaldub tõsine ideeline kriis, mida elasid läbi mõned dekabristidega ühinenud inimesed, ning sügava pessimismi meeleolu pärast dekabristide ülestõusu ebaõnnestumist. Tšaadajev vihkas sügavasti isevalitsust ja pärisorjust, kuid, nagu dekabristidki, seisis rahvast väga kaugel ning tema isevalitsuse ja pärisorjuse kriitika toimus valedelt idealistlikelt posit-

sioonidelt ning, mis on eriti tähtis, see viis ta igasuguste helgemate külgede eitamisele Venemaa ajaloos ja Lääne-Euroopa kultuuri ning isegi katoliikluse reaktsioonilise ideoloogia ülistamisele.

Dekabristide tegevuse hinnangus tuleb tingimata läbi lugeda see, mida nende kohta on öelnud Lenin ja Stalin, tuleb leida nende revolutsiooni teostamise plaanide ja katsete luhtumise põhjuste seletused. „Kitsas on nende revolutsionääride ring. Hirmus kaugel on nad rahvast. Kuid nende asi ei ole kadunud“ (Lenin). Kaugõppija peab pöörama tähelepanu sellele, et XIX sajandi esimesel kolmandikul tekib Venemaal vaidlus tema arenemisteedest, mille (vaidluse) erineva lahenduse annavad läänlased, kes väljendasid kodanlik-liberaalseid ideid, ja slavofiilid — Venemaa omapärase ajaloolise tee pooldajad, kelle õpetustes avaldusid reaktsioonilised ideed.

10. XIX sajandi vene revolutsiooniliste demokraatide ühiskondlik-poliitilised vaated.

XIX sajandi 40—60-ndail aastail toimub Venemaal mõisa-pärisorjusliku korra lagunemine. Revolutsioonilis-demokraatlik liikumine pärisorjuse ja isevalitsuse vastu tekib niinimetatud segaseisuslaste (*raznotšintsõ*) keskel. „Segaseisuslased“ oli pilkenimi, mille andsid upsakad aadlikud talurahvast, linnakodanikkonnast ja vaimulikkonnast pärinevale intelligentsile.

Venemaa silmapaistvamate mõtlejate reas, kes avaldasid revolutsioonilis-demokraatlikke ideid, tuleb märkida Belinskit, Herzenit, Tšernõševskit ja Dobroljubovit. Välja arvatud Herzen, olid nad kõik revolutsioonilis-demokraatliku segaseisusliku intelligentsi silmapaistvaimad esindajad.

Geniaalse kriitiku Belinski poliitilistes vaadetes tuleb pöörata tähelepanu tema poolt filosoofilises arenemises läbitehtud evolutsioonile ning seejärel tema järsult eitava suhtumisele Hegeli filosoofiasse — sellesse prantsuse materialismi ja Prantsuse kodanliku revolutsiooni vastu suunatud aristokraatlikusse reaktsiooni. Belinski paljastab halastamatult mõisa-pärisorjuslikku Venemaad. Suur tähtsus on Belinski kirjal Gogolile, milles ta piitsutab kirjanikku tema reaktsiooniliste vaadete pärast. Belinski poliitilistes vaadetes ühtivad utoopilise sotsialismi ideed revolutsioonilise demokratismiga. Kuid tuleb tähendada, et Belinski kritiseerib lääne utopistide sotsialismi rahuliku teostamise ideed.

Herzeni ühiskondlik-poliitilistes vaadetes on tähtis asjaolu, et ta ei piirdu Venemaa mõisa-pärisorjusliku korra paljastamisega, vaid kritiseerib kapitalismi ja kodanlikku demokraatiat. Tuleb tähendada, et Herzen ise loomustas väga tabavalt Hegeli filosoofia reaktsioonilist olemust. Herzen kõikus liberalismi ja demokratismi vahel, kuid läks üle revolutsioonilise demokratismi positsioonidele. Erilist tähelepanu tuleb pöörata tema õpetusele Venemaa omapärasest arenemisest ja Herzeni suhtumisele utoopilisse sotsialismi. Tähtis on märkida, et Herzenil tekib talupoegade kogukonna teooria, mis hiljem sai narodnikute õpetuse aluseks.

Tšernõševski ühiskondlik-poliitiliste õpetuste uurimisel tuleb pöörata tähelepanu asjaolule, et tema vaadetes avaldub kõige järjekindlamalt revolutsiooniline demokratism, mis tuleneb maailmavaatest, milles Tšernõševski seisab materialistlikel positsioonidel ja läheneb ajaloo materialistlikule mõistmisele, kuid idealismi ta selles suunas ei ületa. Tähtis on märkida Tšernõševski eitavat suhtumist 1861. a. reformi ning tema leppimatut võitlust

pärisorjuse pooldajatega ja liberaalidega. Tšernõševski utoopilise sotsialismi omapärane iseloom erineb lääne utopistide õpetustest revolutsioonilise suunatluse poolest. Tšernõševski õpetus talupoegade kogukonnast võeti vastu revolutsioonilise suunaga narodnikute poolt. Seoses Tšernõševski vaadete süsteemi uurimisega tuleb enesele luua selge kujutlus Dobroljubovi kui Tšernõševski ideelise ja poliitilise võitluskaaslase poliitilistest vaadetest. Erilist tähelepanu peab kaugõppija pöörama marksism-leninismi klassikute arvamuste tundmaõppimisele Tšernõševski ja Dobroljubovi osast revolutsioonilise mõtte arenemises Venemaal ning oskama näidata puudusi nende vaadete süsteemis.

KIRJANDUS.

Juhendav.

- Lenin, Herzeni mälestuseks. Valitud teosed, I k., Tallinn, 1945.
Lenin, Tööliste partei minevikust Venemaal. Teosed, XVII k., lk. 341—342 (vene k.).
Lenin, Seisuste ja klasside osa vabastusliikumises. Teosed, XVI k., lk. 575 (vene k.).
Stalin, Vestlus saksa kirjaniku Emil Ludwigiga, 1938, lk. 7 (vene k.).

Täiendav.

- Plehhanov, Artikkel Tšaadajevi kohta. Teosed, XXV k. (vene k.).
Pestel, Russkaja Pravda, S.—P. 1906, (vene k.).
Družinin, Dekabrist Nikita Muravjov, M., 1923 (vene k.).
Netškina, Uhendatud slaavlaste ühing, 1927 (vene k.).
Netškina, Gribojedov ja dekabristid (vene k.).
Sõromjatnikov, Speranski kui riigitegelane. „Nõukogude riik ja õigus“ 1940, nr. 4 (vene k.).

KIRJANDUS PUNKT „I“ JAOKS.

- Marx, Sõja perspektiivid Euroopas. Teosed, XII k., lk. 66—69 (vene k.).
Lenin, Herzeni mälestuseks. Valitud teosed, II k., Tallinn, 1945.
Lenin, Diskussiooni kokkuvõtted enesemääramisest. Teosed, XXX k., (vene k.).

- Lenin, Suurvenelaste rahvuslikust uhkusest, Tallinn, 1947.
Lenin, II Internatsionaali kokkuvarisemine. Teosed, XVIII k., lk. 244—245 (vene k.).
Lenin, Tšernõševskist, 1928 (vene k.).

Täiendav.

- Plehhanov, N. G. Tšernõševski. Teosed, V ja VI k. (vene k.).
Plehhanov, Artikkel Herzenist. Teosed, XXIII k., lk. 267—457 (vene k.).
Herzen, Teiselt kaldalt. Valitud filosoofilised teosed, 1940 (vene k.).
Herzen, Möödunu ja mõtted (vene k.).
Belinski, Valitud filosoofilised teosed, M., 1941 (vene k.).
Belinski, Teosed, I, II, III k., 1948 (vene k.).
Vassetski ja Iovtšuk, Vene materialismi põhijooned, Gospolitizdat, 1942 (vene k.).
Iovtšuk, V. G. Belinski filosoofilised ja poliitilised vaated. Eesõna Belinski valitud teoste väljaandele, 1941 (vene k.).

II OSA.

MARKSISTLIK-LENINLIKU ÕPETUSE TEKKIMINE JA ARENEMINE NING MARKSISMI-LENINISMI VÕITLUS KODANLIKE JA VÄIKEKODANLIKE ÕPETUSTEGA RIIGIST JA ÕIGUSEST.

IV jagu. Marxi ja Engelsi õpetuse tekkimine ja arenemine ning marksismi rajajate võitlus kodanlike ja väikekodanlike õpetustega riigist ja õigusest.

Marxi ja Engelsi teorial on poliitiliste õpetuste ajaloos eriline koht. Kaugõppija peab korraldama süsteemi kõik teadmised, mis tal on selles küsimuses kogutud teiste distsipliinide alal, ja lahti mõtestama teadusliku kommunismi suurima revolutsioonilise tähtsuse poliitiliste õpetuste ajaloos.

Selleks on eelkõige tarvilik tundma õppida seda ajaloolist olustikku, milles tekkis Marxi ja Engelsi õpetus, ja arvestada loodus- ja ühiskonnateaduste seisundit XIX sajandi esimesel poolel. Üliõpilane-kaugõppiija peab pöörama tähelepanu sellistele faktidele, nagu suurkapitalistliku tööstuse arenemine, klassivõitluse teravnemine kodanluse ja proletariaadi vahel ning töelisklassi aktiivsuse, teadlikkuse ja organiseerituse kasv. Väga suur tähtsus on samuti sellel asjaolul, et XIX sajandi esimesel poolel saavutab loodusteadus kolossaalseid edusamme (energia muundumise seaduse avastamine, Darwini õpetus jms.). Ühiskondlikud teadused jäid tunduvalt maha, kuid kodanlikud teadlased valmistasid ette mitmetel aladel rikkaliku faktilise materjali (Bachofeni ja Morgani tööd ürgühiskonna kohta) ning kodanluse kõige eesrindlikumad mõtlejad ja utoopiliste ideede autorid liginesid ühiskondlike arenemisseaduste õigele mõistmisele (klassikaline poliitiline ökonoomia ja utoopiline sotsialism).

Kuid alles Marxi ja Engelsi õpetus tekitas filosoofias ja ühiskonnateaduses põhilise murrangu ning lõi tõeliselt teadusliku riigi ja õiguse teooria, avastades nende klassi-olemuse, nende olemasolu ning nende arenemise seaduspärasuse ajaloolised tingimused. Kaugõppiija peab looma endale õige kujutluse marksismi kolmest allikast ja kolmest komponendist. Ei tohi unustada seda hinnangut, mida annab Lenin marksismile, tähendades, et „... marksismis ei ole midagi, mis sarnleks mõne „lahkusuga“ mingi suletud, kivilinenud õpetuse mõttes, mis on tekkinud maailma tsivilisatsiooni arenemise peatee kõrval“, Lenin kirjutab, et Marxi õpetus „... tekkis filosoofia, poliitilise ökonoomia ja sotsialismi suurimate esindajate õpetuse otsese vahenditu järjena“¹.

¹ Lenin, Valitud teosed, I k., Tallinn, 1945, lk. 37.

Erilist tähelepanu tuleb pöörata sellele, kuidas mõista sõna „järg“, et mitte sattuda sügavasse eksitusse, mis seisneb kujutluses, nagu oleks marksism tekkinud ainult eelmiste progressiivsete õpetuste arenemise lihtsa järglasena. Üliõpilane peab teadma, et „... marksismi tekkimine oli tõeliseks avastuseks, revolutsiooniks filosoofias“ (A. Ždanov).

Marksismi-leninismi teooria revolutsiooniline tähtsus seisnebki selles, et ajal, mil vajadus selliseks revolutsiooniliseks otsuseks oli juba küpseks saanud, lahendati kartmatult ja järjekindlalt eesrindliku mõtte poolt ainult püstitatud küsimused, millede järjekindlaks ja julgeks lahendamiseks ei olnud kodanlik teadus võimeline.

Tuleb selgesti kujutleda revolutsioonilist tähtsust, mida omab Marxi ja Engelsi õpetus, nende filosoofiline maailmavaade ning dialektiline ja ajalooline materialism, mille alusel on ehitatud marksismi-leninismi riigi ja õiguse teooria; on tarvis selgitada ka peamisi etappe Marxi ja Engelsi vaadete arenemises, kes algul kuulusid küll pahempoolsete hegeliaanlaste rühma, kuid juba oma varasemates töodes paistsid silma oma vaadete sügava revolutsioonilisuse ja demokraatlikkusega. Marxi ja Engelsi vaadetes toimub täielik murrang 1844.—1845. a., mil ilmuvad nende esimesed tööd, kus nad formuleerivad oma dialektilise materialismi maailmavaate ja milledes nad juba avaldavad tähtsamaid teese klassivõitlusest ja proletariaadi diktatuurist.

Tuleb tähelepanelikult uurida Marxi ja Engelsi teoseid „Püha perekond“ ning „Saksa ideoloogia“. 1848. a. ilmub Marxi ja Engelsi geniaalne teos „Kommunistliku partei manifest“, kus harukordse selguse, sügavuse ning veenvusega väljendatakse Marxi ja Engelsi õpetuse peateesid ajaloolise protsessi seaduspärasusest, klassivõitlu-

sest kui ajaloo liikumapanevast jõust, kapitalismi vastuoludest, proletaarse revolutsiooni paratamatusest ning proletariaadi diktatuurist kui kodanluse ja proletariaadi klassivõitluse tulemusest, inimese poolt inimese ekspluaatierimise hävitamisest, klasside likvideerimisest ja kommunistliku ühiskonna ehitamisest. Seltsimees Stalin ise loomustas „Kommunistliku partei manifesti“ kui „Marksismi laulude laulu“. Manifest õpetab, et õpetus proletariaadi diktatuurist on marksismis peamine.

Selles Marxi ja Engelsi teoses antakse klassikaline formuleering, mis avastab õiguse kui valitseva klassi seaduseks tõstetud tahte klassiolemuse. Seejuures tuleb silmas pidada, et Marx ja Engels ei redutseerinud kogu õigust seaduseks, mis nagu teada, on üks õigusallikaid. Marxi ja Engelsi selle vormeli mõte seisneb selles, et valitseva klassi tahe saavutab oma väljenduse seaduses kui õiguse kõrgeimas allikas.

Marxi ja Engelsi riigi ja õiguse õpetuse edasine arenemine on seotud proletariaadi ning kodanluse klassivõitluse tähtsaimate sündmustega, millele vastavalt Marx ja Engels üha rohkem konkretiseerisid oma õpetust riigi ja õiguse olemusest ning proletariaadi diktatuurist kui võidu saavutanud tööliklassi riigivõimust.

Marxi ja Engelsi õpetuse arendamine riigist ja proletariaadi diktatuurist oli seotud selliste sündmustega, nagu 1848. a. Saksa revolutsioon ja 1871. a. Pariisi Kommuun. Siin tuleb kaugõppijail tähelepanu pöörata sellele uuele, mille Marx tõi õpetusse proletariaadi diktatuurist, võrreldes „Kommunistliku partei manifestiga“. Kõige tähtsam põhimõtteline küsimus on kodanliku riigiaparaadi lammutamine ja proletaarse riigiaparaadi loomine. On tarvis omandada see, milliseid järeltusi tegid Marx ja Engels 1848. a. revolutsiooni ja 1871. a. Pariisi Kommuuni koge-

musest ning kuidas nad lahendasid küsimuse proletariaadi diktatuuri riigivormist. Selge kujutluse omamine selle küsimuse otsustamise kohta Marxi ja Engelsi poolt on tarvilik selleks, et edaspidi mõista, mida uut on toonud Lenin õpetusse proletariaadi diktatuurist ja tema vormidest ning millal küpses tal selle küsimuse lahendus.

Selleks et sügavalt mõista Marxi ja Engelsi riigi- ja õiguseõpetuse arenemisprotsessi, tuleb silmas pidada, et see õpetus kujunes leppimatus ideelises võitluses kodanliku teadusega ja mitut liiki väikekodanlike teooriatega, mis andsid moonutatud kujutluse töölisklassi ning kõigi töötajate ülesannetest. Neist „teooriatest“, millede vastu võitlesid Marx ja Engels, tuleb pöörata tähelepanu lassaliaanlaste paljastamisele. Lassaliaanlased lahendasid küsimuse riigi olemusest idealistlikult ja Hegeli filosoofia vaimus. Nad alahindasid töölisklassi majanduslikku võitlust, kaitsesid ainult võitluse rahulikke, parlamentlikke meetodeid, levitasid illusiooni üldisest valimisõigusest ning ülehindasid selle tähtsust. Marx paljastas lassaliaanluse „Gotha programmi kriitikas“.

Väga suur tähtsus on Engelsi teostel „Perekonna, eromandi ja riigi tekkimine“, „Anti-Dühring“, „Elamuküsimus“ ja „Ludwig Feuerbach“. Neis töödes annab Engels dialektilise ja ajaloolise materialismi süstemaatilise esituse alusel harmoonilise, teaduslikult põhjendatud õpetuse riigi ja õiguse olemusest, riigi tekkimisest ja peamistest arenemisseadustest. Engels formuleerib selgesti neid marksistliku õpetuse peajooni riigist, mis eraldavad seda õpetust kõigist kodanlikest ja eelkodanlikest riigi- ja õiguseteooriatest. Kaugõppiija peab selgesti kujutlema järgnevaid küsimusi. Riigi ja õiguse koht ühiskondlike vahekordade süsteemis kui pealisehitises, riigi klassiolemus, tema ajalooliselt mööduv iseloom ja prole-

tariaadi diktatuur kui riik, mis kindlustab klassideta ühiskonna ülesehitamise, — nende küsimuste dialektilis-marksistliku lahenduse põhimisi jooni peab kaugõppija selgesti kujutlema. Ei tohi unustada seltsimees Stalini õpetuse suurt põhimõttelist tähtsust, kes näitas, et Engels lahendas küsimuse riigi saatuse kohta kommunismi puhul lähtudes eeldusest, et sotsialism on juba võitnud enam või vähem üheaegselt kõigis maades või enamikus maades. Seltsimees Stalin hoiatab marksiste-leninlasi, et nad ei piirduks marksismi üksikute üldiste teeside päheõppimisega, ning nõuab, et nad tungiksid marksismi olemusse, et nad arvestaksid sotsialistliku riigi olemasolu kogemusi meie maal, et „... nad neile kogemustele toetudes ja marksismi sisust lähtudes õpiksid, lõpuks, marksismi üksikuid üldisi teese konkretiseerima, neid täpsustama ja parandama“¹.

Sel viisil Engelsi poolt riigi väljasuremise küsimuse lahendamine oli väljendatud üldisel kujul ja nõuab konkretiseerimist kindlas ajaloolises olustikus.

Eespool tähendatud töodes peab Engels leppimatut võitlust kodanlike teadlastega — etnoloogide ja ajaloolastega, kes annavad perekonna, eraomandi ja riigi tekkimisest ebaõige moonutatud kujutluse. Engels kritiseerib halastamatult Dühringi vägivallateooriat, kes, nagu hulk teisigi ajaloolasi, arvab, et riik tekib ühe rahva teise rahva poolt vägivaldse alistamise tulemusena pärast valutamist, ning paljastab Proudhoni järglase Mühlbergeri („Elamuküsimus“).

Marx ja Engels pidasid võitlust väikekodanliku ideoloogi Louis Blanci reformistlike vaadetega, kes jutlustas illusiooni rahulikust sotsialistlikust ülesehitustööst kodan-

---

¹ Stalin, Leninismi küsimusi, lk. 530.

liku riigi abil ning kes eitas vägivalda ja riigi kui klassi- võitluse relva osa. Tuli pidada võitlust ka vooluga, mida esindasid Auguste Blanqui ja tema järelkäijad, sest nad lahendasid ebaõigesti küsimuse tööliklassi võitlustakti- kast, kujutledes revolutsiooni konspireerunud vandeselts- laste kitsa ringi tegevusena ja ignoreerisid sidet töölis- hulkadega.

Marx ja Engels kritiseerisid halastamatult Proudhoni väikekodanlikku õpetust, mis eitas poliitilist võitlust ja mis ehitas oma teooria abstraktsele õigluseideele, millele vastavalt tunnustatakse ainult tööomandit, inimeste suhted tuleb aga ehitada vastastikkuse alustel (mutualism). Proudhon nõudis mittetõise tulu hävitamist ja väiketöö- omandi säilitamist ning suhtus vaenulikult kommunismi. Proudhon eitas igasugust riigi vahelesegamist majandus- likku ellu ja üldse tootmise igasugust tsentraliseeritud juhtimist, soovitades organiseerida suhteid inimeste vahel lepingu alusel, mille kaudu luuakse majanduslik föde- ratsioon. Proudhon ei tunnustanud ka tööliste õigust streikidele, arvates, et töölised toimivad ebaseaduslikult, tarvitades kapitalistide suhtes vägivalda.

Proudhoni teooriat kritiseeris Marx „Filosoofia vilets- uses“. Prudonistide teooriat kritiseerib ka Engels teoses „Elamuküsimus“. Marx ja Engels tõestasid hiil- gavalt Proudhoni idealistlike vaadete alusetust õiglusele, sest Proudhon ei näe, et õiglus kujutab endast alati „ainult olemasolevate majanduslike suhete ideologiseeritud, tae- vasse tõstetud väljendust, kas nende konservatiivsest või nende revolutsioonilisest küljest“¹.

---

¹ Engels, Elamuküsimus. Marx ja Engels, Teosed, XV k., lk. 71 (vene k.).

Praktiliselt desarmeeris Proudhoni teooria töölisklassi selle võitluses enda vabastamise eest. Selle teooria kahjulikkus on tõestatud Pariisi Kommuuni kogemusega, sest suur osa selle liikmeid jagas Proudhoni vaateid ning ei soovinud otsustavat võitlust kodanlusega.

Tuleb tähelepanu pöörata ka sellele, et Marx ja Engels pidasid halastamatut võitlust anarhismiga Stirneri näol, kelle õpetust nad iseloomustasid väikekodanlase mäsuna. Stirner on anarhismi-individualismi esindaja. Ta eitab moraali, õigust ja riiki ning teeb ettepaneku organiseerida „egoistide liit“. Selles liidus antakse isiksusele täielik vabadus. Nende vaadete alusetus nähtub juba kas või sellestki, et Stirner, eitades igasuguseid norme, teeb siiski ettepaneku organiseerida liitu, mille olemasolu ise on normideta mõeldamatu.

Marx ja Engels pidasid samuti halastamatut võitlust proletariaadile vaenuliku Bakunini anarhismiga, kes ei näinud viletsuse peamist allikat ekspluataatorlike majandussuhete süsteemis, vaid riigis. Bakunin alahindas proletariaadi massiorganisatsioonide osa ning eitas Marxi ja Engelsi õpetust proletariaadi diktatuurist. Sellega desarmeerisid Bakunin ja tema järelkäijad proletariaati klassivõitluses ja tõid töölisklassi liikumisse desorganiseerituse. „Nende individualistlikud teooriad on otseses vastuolus sotsialismiga“ (Lenin).

Pärast Pariisi Kommuuni tuleb marksismi rajajate tööd eriti märkida Marxi teost „Gotha programmi kriitika“, milles esitatakse õpetus kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodist ja kommunismi kahest faasist. Sellel Marxi teosel on suur tähtsus riigi ja õiguse teooriale, sest selles näidatakse riigi ja õiguse osa kommunismi esimeses faasis. Seda Marxi ideed arendas hiljem Lenin töös

„Riik ja revolutsioon“. Selle küsimuse õige mõistmine on vajalik, et selgitada õpetust proletariaadi diktatuuri tugevdamise vajadusest ja riigi osast sotsialismi ülesehitamisel, kuid samuti on see vajalik võitluseks marksismi-leninismi moonutamistega riigi ja kommunismi küsimuse lahendamisel.

Pärast Marxi ja Engelsi surma levis nende õpetus Läänes ja Venemaal laialdaselt. Kuid seda moonutati II Internatsionaali oportunistide ja revisionistide poolt. Revisionismi iseloomulikeks joonteks on dialektika eitamine filosoofias, Marxi majandusõpetuse revideerimine ja Marxi poolt avastatud seaduse — väiketööstuse väljatõrjumisest suurtööstuse poolt — eitamine, revolutsioonilistest võitlusmeetoditest keeldumine, jutlustamine kapitalismi rahulikust sissekasvamisest sotsialismi kodanliku riigi kaudu ja proletariaadi diktatuuri vajalikkuse eitamine. Need marksismi moonutamised paljastas Lenin.

Tehes kokkuvõtteid Marxi ja Engelsi riigi ja õiguse teooria tähtsusest peab kaugõppija silmas pidama, et Marx ja Engels, uurides imperialismieelset kapitalismi, tulid järeldusele sotsialistliku revolutsiooni võidu võimatusest ühelainsal maal eraldi ning selle võidu võimalikkusest ainult üheaegse löögi korral kõigis või enamikus tsiviliseeritud maades. Lenin aga, imperialistliku kapitalismi uurimise põhjal, „... lähtudes marksistlikust teoriast, ... jõudis järeldusele, et Marxi ja Engelsi vana vormel enam ei vasta uuele ajaloolisele olukorrale, ja et sotsialistlik revolutsioon võib täiesti võita ühelainsal maal eraldi“¹.

Tuleb samuti silmas pidada, et „Enne teist Vene revolutsiooni... lähtusid kõigi maade marksistid sellest, et

¹ UK(b)P ajalugu. Lühikursus, Tallinn, 1946, lk. 350.

parlamentlik demokraatlik vabariik on ühiskonna poliitilise organiseerimise otstarbekaimaks vormiks kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgul". Marxi juhis selle kohta, et „proletariaadi diktatuuri otstarbekaimaks vormiks on mitte parlamentlik vabariik, vaid Pariisi Kommuuni tüüpi poliitiline organisatsioon“¹, ei leidnud Marxi töödes edasist arendamist.

Engels väljendas Erfurti programmi projekti kriitikas mõtte, et demokraatlik vabariik on proletariaadi diktatuuri spetsiifiline vorm. See oli juhendavaks näpunäiteks kõigile marksistidele, sealhulgas ka Leninile.

Kuid Lenin jõudis Venemaa kahe revolutsiooni kogemuste uurimise põhjal järeldusele, et proletariaadi diktatuuri parim vorm ei ole parlamentlik demokraatlik vabariik, vaid nõukogude vabariik.

Üliõpilane-kaugõppija peab mõistma seltsimees Stalini sügavasisulist juhust selle kohta, kuidas tuleb omandada marksistlik-leninlikku teooriat: „Omandada marksistlik-leninlik teooria tähendab — osata rikastada seda teooriat revolutsioonilise liikumise uute kogemustega, osata seda rikastada uute põhimõtete ja järeldustega, osata seda arendada ja edasi viia, mitte tagasi põrgates sellest, et teooria olemusest lähtudes asendada mõned põhimõtted ja järeldused, mis on juba vananenud, uute põhimõtete ja järeldustega, mis vastavad uuele ajaloolisele olukorrale.

Marksistlik-leninlik teooria on mitte dogma, vaid tegevuse juhised“².

---

¹ UK(b)P ajalugu. Lühikursus, lk. 349.

² Sealsamas, lk. 349.

KIRJANDUS.

Juhendav.

- Marx ja Engels, Saksa ideoloogia. Teosed, IV k., lk. 1—67 (vene k.).
- Marx ja Engels, Kommunistliku partei manifest, Tallinn, 1946.
- Marx, Eessõna „Poliitilise ökonomia kriitikale“. Marx ja Engels, Teosed, XII k., I osa (vene k.).
- Marx, Filosoofia viletsus. Marx ja Engels, Teosed, V k., (vene k.).
- Marx, Louis Bonaparte'i kaheksateistkümnes brumaire. Marx ja Engels, Teosed, VIII k. (vene k.).
- Marx, Kiri Weydemeyerile 5. märtsil 1852. a. Valitud kirjad, 1947. a., lk. 61 (vene k.).
- Marx, Kodusõda Prantsusmaal. Marx ja Engels, Teosed, XIII k., II osa (vene k.).
- Marx, Gotha programmi kriitika (vene k.).
- Engels, Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine, Tallinn, 1946.
- Engels, Elamuküsimus. Marx ja Engels, Teosed, XV k. (vene k.).
- Lenin, Marksismi kolm allikat ja kolm komponenti. Valitud teosed, I k., Tallinn, 1945.
- Lenin, Karl Marx. Teosed, XVIII k. (vene k.).
- Lenin, Marksism ja revisionism. Valitud teosed, I k.
- Lenin, Riik ja revolutsioon, Tallinn, 1947.
- Stalin, Kas anarhism või sotsialism? Teosed, 1. k., Tallinn, 1947, lk. 283—374.
- Stalin, Leninismi küsimusi, Tallinn, 1945, eriti lk. 1—67 ja 217—222.
- UK(b)P ajalugu. Lühikursus. Lõppkokkuvõte, lk. 346—356.

V j a g u. Marksismi-leninismi võitlus kodanlike ja väikekodanlike poliitiliste õpetustega monopolistliku kapitalismi perioodil.

Pärast 1871. a. algab kapitalismi languse periood ja vana, tööstuskapitalismi ümberkasvamise imperialismiks. Et mõista, milline oli kodanluse tolleaegset poliitilist ideoloogiat iseloomustav suund, tuleb lähtuda iseloomustusest, mille andis Lenin peamisele tendentsile kodanliku riigi arenemises sel perioodil: „Poliitiliseks pealisehiti-

seks uuele majandusele, monopolistlikule kapitalismile (imperialism on monopolistlik kapitalism) on pööre demokraatialt poliitilisele reaktsioonile.“

Muidugi tuleb silmas pidada, et see tendents kodanlike poliitiliste õpetuste arenemises ei avaldu sirgjooneliselt ja et selle aja riigiõiguse teooriates võib näha väga palju keerdkäike ning taganemisi liberalismi poole.

Kuid kõik need taganemised ja keerdkäigud kodanlikus poliitilises mõttes ei ole iseloomustavad tema põhisuunale — täispöördele poliitilise reaktsiooni poole, täispöördele papimeelsuse ja obskurantismi poole.

Monopolistliku kapitalismi perioodi kodanlikes poliitilistes õpetustes tuleb märkida kaht etappi.

Esimene etapp — kodanlikud poliitilised õpetused, mis tekkisid pärast 1871. a. kuni Suure Sotsialistliku Oktoobri-revolutsioonini. Sel etapil avaldub juba pööre äärmiselt reaktsioonilise ideoloogia poole, mis teenindab imperialistliku poliitika õigustamist. Kuid esineb ka teooriaid, mis püüavad anda suhteliselt õiget seletust riigi ja õiguse olemusele ning mis kritiseerivad idealistlikke ja reaktsioonilisi kontseptsioone.

Teine etapp — poliitilised õpetused pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobri-revolutsiooni. Sel ajal on domineerivaiks suundadeks kodanlikus teaduses riigist ja õigusest need suunad, mis propageerivad äärmiselt reaktsioonilisi teooriaid, kusjuures nad äratavad ellu nendega kooskõlalisi ja ajaloo arhiivi üle antud orjandusliku ja feodaalühiskonna ideoloogide reaktsioonilisi õpetusi.

Kodanlikud poliitilised õpetused Läänes XIX sajandi viimasel kolmandikul.

XIX sajandi viimase kolmandiku kodanlikus poliitilises ideoloogias leiavad oma kajastuse kõik tähtsamad sündmused kodanliku ühiskonna, riigi, õiguse ja kultuuri ajaloos.

Kodanlikud ideoloogid arvestasid selliseid tähtsaid sündmusi, nagu tööliklassi katse haarata võimu ja ehitada omaenda riiki Pariisi Kommuuni ajal, Prantsuse-Preisi sõda, Saksamaa taasühendamine, tööliklassi organisatsiooni ja poliitilise teadlikkuse kasv, tööstuskapitalismi ümberkasvamine monopolistlikuks kapitalismiks ning selle protsessiga seotud klassivõitluse teravnemine.

Kodanlikus poliitilises ideoloogias peegeldub kolooniates orjastatud rahvaste püüdlus vabanemisele orjastajate ikkest ning paljurahvuselistes kodanlikes riikides rõhutavate rahvaste rahvuslik liikumine. Kodanlikud ideoloogid mobiliseerivad kõik jõud võitluseks marksismi kasvava mõjuga. Kasutatakse loodusteaduse edusamme selleks, et anda kapitalistliku süsteemi vankumatuse mitmesugustele õigustamise katsetele teaduslikkuse ilmet.

Saksa kodanluse poliitiline ideoloogia Saksamaa taasühendamise ajal on väljendatud Rudolf Iheringi õpetuses.

Iheringi nimetatakse tavaliselt niinimetatud realistliku koolkonna esindajaks, sest ta kritiseerib õiguse ajaloolise koolkonna idealistlikku ja reaktsioonilist kontseptsiooni, mis vaatleb õigust müstilise rahvavaimu väljendusena, ning otsib õiguse olemust riigi poolt kaitstavates inimese materiaalsetes huvides. Tähtis on märkida, et Ihering eitab ajaloolise koolkonna teesi õiguse rahuliku, valutu

arenemise kohta ja väidab, et see arenemine kannab enesel higi ning vere jälgi. Seda mõtet arendab ta oma teoses „Võitlus õiguse eest“. Koos sellega ei tule unustada, et Ihering ise seisab oma õiguse olemuse käsitluses idealistlikel positsioonidel, esitades niinimetatud teleoloogilist seisukohta; õigus on, tema õpetuse järgi, üks vahendeist, millega loodus oma eesmäärke teostab.

Iheringi teooria on väga iseloomustav saksa kodanlikule ideoloogiale Saksamaa taasühendamise perioodil, mil noor saksa kapitalism võitles oma koha pärast kapitalistlike riikide üldises süsteemis. Iheringi „võitlus õiguse eest“ tähendas võitlust kodanliku õiguse tugevdamise eest, selle eest, et anda sellele suuremat aktiivsust kodanluse huvide kaitsmisel.

Bioloogia ja Darwini õpetuse kasutamine ilmneb niinimetatud orgaanilistes ühiskonnateooriates, mille silmapaistvaim esindaja on Herbert Spencer. Spenceri orgaanilise teooria antiteaduslik iseloom nähtub tema ühiskonna ja riigi analoogias organismiga ning sellise analoogia kasutamises klasside solidaarsuse idee propageerimiseks.

Sel ajal levib laialdaselt sotsiaaldarvinismi „teooria“, mis moonutab jämedalt Darwini õpetust (olelusvõitlus ja looduslik valik) imperialistliku poliitika ja militarismi õigustamiseks.

Austria jurist Gumpowicz elustab uuesti Engelsi poolt mahakritiseeritud vägivallateooria ja seletab riigi tekkimist ürgsete hõimude (hordide) võitluse ja suurte ning vähem sõjakate rühmade vallutamise tulemusena väiksemate, kuid sõjakamate poolt. Tuleb pöörata tähelepanu selle teooria reaktsioonilistele külgedele, eriti Gumpowiczi kummardumisele kaasaegse „kultuurse riigi“, s. o. kodanliku riigi ees, mis Gumpowiczi järgi nagu seaks endale ülesandeks igakülgse hoolitsuse rahva

heaolu eest. Iseloomustav on, et Gumpłowiczi vallutus-teooria laenasid endale marksismi renegaadid Kautsky ja Cunow.

Saksa idealismi pööre idealistlike õpetuste poole nähtub neokantiaanlikest õpetustest riigist ja õigusest (Stammler, Cohen jt.), millised õpetused restaureerivad mõningate muudatustega Kant'i õpetust riigist ja õigusest. Stammler püüab kritiseerida Marxi ja Engelsi õpetust õigusest.

Reaktsioonilisi õpetusi riigist ja õigusest saksa natsionalismi vaimus koos feodaalsete igandite idealiseerimisega esitab niinimetatud „germanistide“ koolkond, mille eesotsas seisis Gierke ja pangermanismi-teooria koolkond (Treitschke jt.).

Imperialismi ja koloniaalsete anastuste teoreetilise õigustamise katseid tegid Disraeli, Cecil Rhodes ja Joseph Chamberlain.

KIRJANDUS.

Juhendav.

Engels, Juriidiline sotsialism. Teosed, XV k. (vene k.).

Kodanlikud poliitilised õpetused Venemaal XIX sajandi viimasel kolmandikul.

XIX sajandi viimasel kolmandikul areneb Venemaal kiire tempoga kapitalism. Kuid oma majanduslikus arenemises jäi Venemaa teistest kapitalistlikest riikidest maha. Aadel ei olnud veel ajalooliselt näitelavalt lahkunud ning säilitas riigi juhtimises valitseva seisundi. Mõisnikud rõhusid talupoegi, kes olid sunnitud rentima mõisniku maad kõige raskematel tingimustel. Kogu maal oli veel ülekaalus väikeomandlik talumajandus.

Kuid kapitalismi arenemine kutsus külas esile proletariaadi kasvu ja kihitumise.

Kõik need protsessid peegeldusid Venemaa tolle aja kodanlikes ja väikekodanlikes poliitilistes õpetustes.

Selle osa aadli poliitiline doktriin, kes sai aru kapitalismi arenemise paratamatusest Venemaal, kuid ei tahtnud loovutada oma positsioone kodanlusele, on väljendatud Hegeli järelkäija Tšitšerini teoorias. Tšitšerin oli eraomandi ja konstitutsioonilise monarhia kaitsja. Ta esines marksismi raevunud vastasena.

Möödukas-liberaalset poliitilist programmi esitas Gradovski.

Mõned vene kodanlikud juristid kasutasid suurte muudatustega Iheringi teooriat (näiteks Muromtsev ja Korkunov). Niinimetatud sotsioloogilist koolkonda, mis rajab oma järeldused riigi ja õiguse ajaloolis-võrdlevale uurimisele, esindas M. Kovalevski. Seejuures tuleb tähendada, et sotsioloogilised õpetused kannatasid abstraktse ja idealistliku iseloomu all, sest nad piirduvad ainult ühiskondliku elu mitmesuguste külgede vastastikuse mõjustuse määratlemisega, kuid ei avasta ühiskondliku elu aluseid ja liikumapanevaid jõude. Siiski on M. Kovalevski uurimustes palju väärtuslikku ja marksismi rajajad andsid paljudele tema töödele kõrge hinnangu.

Vene filosoofi Solovjovi õpetuses väljendub reaktsiooniline usundlik filosoofia ning kapitalistlike suhete apoloogia sotsiaalse demagoogia kaudu. Solovjovi õpetuses õigusest tuleb pöörata tähelepanu tema õiguse kontseptsioonile kui kõlbluse miinimumile.

KIRJANDUS.

Juhendav.

- Lenin, Zemstvo tagakiusajad ja liberalismi hannibalid. Teosed, IV k., 2. ja 3. väljaanne, lk. 119—157 (vene k.).
- Lenin, Ideeline võitlus tööliikumises. Teosed, XVI k., 2. ja 3. väljaanne, lk. 352—354 (vene k.).
- Stalin, Kas anarhism või sotsialism? Teosed, 1. k., lk. 283—374.

Marksismi levik Venemaal ja tema võitlus narodniklusega ning legaalse marksismiga.

Marksismi ilmumine ja levik Venemaal oli majanduses ja klassijõudude vahekordades pärast 1861. a. reforme toimunud sügavate murrangute järelendus. Pärisorjuse kaotamisega hakkas kiires tempos arenema tööstuskapitalism, vaatamata sellele, et pärisorjuse jäänused seda arenemist pidurdasid. Koos kapitalismi kasvu ja arenemisega kujunes kaasaegne tööstusproletariaat, kes põhiliselt erines pärisorjuse perioodi vabrikutööstest ning väiketööstuse, käsitööstuse ja igasuguse muu tööstuse tööstest. See tööstusproletariaat paistis silma oma koondatuse ja lahinguliste revolutsiooniliste omaduste poolest.

Kapitalismi arenemine toimus mitte üksnes tööstuse alal, vaid ka põllumajanduses, mis avaldus talurahva kihitumises, temast ühelt poolt kulakluse, külakodanluse ning teiselt poolt külakehvikute, külaproletaarlaste ja poolproletaarlaste eraldumises.

Kapitalistide poolt ekspluateeritavad töölised hakkasid juba möödunud sajandi 70-ndaist ja eriti 80-ndaist aastaist alates pidama kapitalistide vastu organiseeritud võitlust.

Tööliikumise pinnal ja Lääne-Euroopa tööliikumise mõjustusel luuakse Venemaal marksistlikud organi-

satsioonid. Esimeseks marksistlikuks rühmaks (1883. a.) oli Plehhanovi poolt organiseeritud „Töö Vabastuse“ rühm, mis tegi suure töö marksismi levitamisel Venemaal. Selle rühma töö peamiseks takistuseks olid narodniklikud vaated, mis olid tollal eesrindlike tööliste ja revolutsiooniliselt meelestatud intelligentsi hulgas ülekaalus.

Kapitalismi arenemisprotsess, tööliklassi kasv ning talurahva kihitumine kapitalismi arenemise ajal esitasid möödapääsmatult teravad küsimused Venemaa majandusliku arenemise teede kohta. Eesrindlike tööliste ja revolutsiooniliselt häälestatud intelligentsi hulgas antakse nende küsimuste teoreetiline lahendus narodnikliku teooria vaimus. Narodnikluse klassiloomuse mõistmiseks tuleb lähtuda selle teooria sellest hinnangust, mis antakse UK(b)P ajaloo lühikursuses (lk. 10—17). On tarvis samuti silmas pidada, et narodnikluse arenemises tuleb eraldada kaht etappi. Esimesele etapile on iseloomustav asjaolu, et narodnikud pooldavad võitluses tsarismiga revolutsioonilisi meetodeid. Teisel etapil keeldusid narodnikud igasugusest revolutsioonilisest võitlusest tsaarivalitsusega ja jutlustasid temaga leppimist.

Narodnikluse teoreetilise põhjenduse katset võib leida Mihhailovski ja Lavrovi õpetuses, kellede arvamuse järgi nende „kriitiliselt mõtlevad isiksused“ on ajaloos liikumapanevaks jõuks. Mihhailovski ja Lavrov kuulutasid sotsioloogias niinimetatud subjektiivset meetodit.

Marksismi levitamisel Venemaal ja võitluses narodnikluse vastu etendas suurt osa Plehhanov, kes andis oma töödes marksismi põhiküsimuste esituse. Kuid Plehhanovil oli palju vigu, milledest eriti tõsine viga oli see, et Plehhanov ei arvestanud talurahvast. Ta arvas, et võitluses revolutsiooni eest ei ole teisi ühiskondlikke jõude peale kodanluse ja proletariaadi, „millele meil võiksid

toetuda opositsioonilised või revolutsioonilised kombi-
natsioonid" ¹.

Kuid see, mida tegi Plehhanov, ei olnud küllaldane narodnikluse kui marksismi vaenlase täielikuks ideeli-
seks purustamiseks. Ülesanne — purustada lõpuni
narodniklus — langes osaks Leninile, kes raamatus „Mis
on „rahvasõbrad“ ja kuidas nad võitlevad sotsiaal-
demokraatide vastu?“ paljastas narodnikud kui võltsid
„rahvasõbrad“. Selles töös näitas Lenin õigesti töölis-
klassi tee, määratles tema osa ühiskonna eesrindliku
revolutsioonilise jõuna ning määras ära talurahva osa
töölisklassi liitlasena.

Lenini ja tema pooldajate võitlus narodnikluse vastu
viis juba 90-ndail aastail narodnikluse lõplikule ideeli-
sele purustamisele ².

Möödunud sajandi 90-ndail aastail tekkis vene
kodanliku intelligentsi hulgas vool, mis sai nimetuse
„legaalne marksism“. Oma nimetuse sai ta veel sellest,
et tema esindajad trükkisid oma kirjutisi legaalselt, s. o.
valitsuse poolt lubatud ajalehtedes ja ajakirjades.

Kaugõppija peab eelkõige mõistma, et legaalne mark-
sism on marksismi liberaal-kodanlik moonutamine. Nähes
marksismi suurt edu Venemaal hakkasid mõned kodanli-
kud intelligendid end maskeerima marksistliku rüüga ja
pidama omamoodi võitlust narodniklusega. Legaalsele
marksismile oli iseloomustav püüdlus kasutada seda
võitlust, „et allutada ja kohandada töölisliikumist kodan-
liku ühiskonna huvidega, kodanluse huvidega. Marxi
õpetusest heitsid nad välja kõige tähtsama — õpetuse

---

¹ UK(b)P ajalugu. Lühikursus, lk. 17.

² Sealsamas, lk. 22.

proletaarsest revolutsioonist, proletariaadi diktatuurist" ¹.

Marksismi teiseks moonutatud kujuks oli majanduslik materialism, mis kujutas endast vulgaarset, ühekülgselt ühiskondliku elu arenemisseaduste mõistmist ning mis pidas ühiskondliku arenemise ainsaks jõuks majandust. Tuleb silmas pidada, et majanduslikule materialismile on iseloomustav poliitika ning poliitiliste asutiste ja teooriate aktiivse osa eitamine ühiskondlikus elus. Kaugõppija peab näitama, et see teooria leidis endale rakenduse praktikas, ning nimelt „ökonomitide“ ja menševike oportunistlikus tegevuses. Majanduslik materialism on oma teoreetiliste väidete ja praktiliste järelduste poolest lähedalt seotud legaalse marksismiga.

Selle teema puhul peab kaugõppija pöörama erilist tähelepanu sellele, millist halastamatut võitlust pidas Lenin narodniklusega, ökonomismiga ja legaalse marksismiga.

Üheaegselt Leniniga pidas Gruusias võitlust legaalse marksismi vastu seltsimees Stalin „Mesame-dasi“ — esimeses Gruusia sotsiaal-demokraatlikus organisatsioonis töötamise ajal.

KIRJANDUS.

Juhendav.

Marx, Kirjad „Isamaa kirjade“ toimetusse. Marx ja Engels, Teosed, XV k., lk. 375—378 (vene k.).

Lenin, Mis on „rahvasõbrad“ ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu? Teosed, 1. k., lk. 109—299.

Lenin, Narodnikluse majanduslik sisu ja selle arvustus hr. Struve raamatus. Teosed, 1.k., lk. 301—460.

UK(b)P ajalugu. Lühikursus, I ptk., lk. 5—27.

Jossif Vissarionovitš Stalin. Lühike elulugu, Tallinn, 1947, lk. 1—18.

¹ UK(b)P ajalugu. Lühikursus, lk. 22.

Plehhano v, Monistliku ajalookäsituse arengu küsimustest, Tallinn, 1949.

Plehhano v, Marksismi põhiküsimused (vene k.).

VI jagu. Marxi ja Engelsi õpetuse riigist ja õigusest arendamine Lenini ja Stalini poolt ning nende võitlus kodanlike ja väikekodanlike õpetustega. Lenini ja Stalini õpetuse riigist ja õigusest peamised arenemisetapid.

Selle teema uurimisel peab kaugõppija looma endale kõige selgema kujutluse Lenini ja Stalini ajaloolise osa suurest tähtsusest Marxi ja Engelsi riigi- ja õiguseõpetuse arendamisel ning andma täpse vastuse küsimusele, millise geniaalse panuse andsid nad marksismi varakambrisse.

Selle, kursuse tähtsaima teema uurimisel tuleb omandada küsimused allpool tähendatud järjekorras.

Eelkõige tuleb uurida küsimust leninismi ajalooliste juurte kohta ning anda selge iseloomustus epohhile, mil see õpetus tekib ja areneb.

Selleks on tarvis hoolsasti uurida kõike, mida selles küsimuses on kirjutanud seltsimees Stalin oma raamatus „Leninismi küsimusi“. Erilist tähelepanu peab kaugõppija pöörama sellele, mida seltsimees Stalin nimetab leninismis peamiseks¹.

Omandanud selle, mida seltsimees Stalin on öelnud leninismi ajalooliste juurte, tema olemuse ja sisu ning orgaanilise seose kohta marksismiga, peab kaugõppija hoolsasti uurima kõiki andmeid, mille abil võib luua

---

¹ Stalin, Leninismi küsimusi, lk. 31.

selge pildi leninismi arenemisprotsessist. Selle küsimuse uurimisel tuleb järgida seda järjekorda, mis on antud UK(b)P ajaloo lühikursuses.

Kaugõppija peab meeles pidama, et Lenini ja Stalini õpetus riigist ja õigusest on loodud revolutsioonilise võitluse praktikas Vene isevalitsuse, mõisnike ning kapitalistide vastu, pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobri-revolutsiooni aga uue, sotsialistliku riigi ülesehitustöö praktikas. See fakt näitab, et Lenini ja Stalini õpetus on rajatud teooria ja praktika lahutamata seose elulisel printsiibil, et ta sepistus leppimatus võitluses kodanlike ja väikekodanlike ideoloogiatega ning marksismi moonutamise ja võltsimise mitmesuguste katsetega.

Selleks et aru saada, milline tähtsus on marksismi varakambrisse kantud panusel, mille Lenin ja Stalin tõid õpetusse riigist ja õigusest, peab kaugõppija eelkõige pöörama tähelepanu sellele uuele, mille tõi Lenin sotsialismi võidu tingimuste peaküsimuse lahendusse. Imperialistliku kapitalismi uurimise põhjal, lähtudes marksistlikust teooriast, jõudis Lenin järeldusele, et sotsialistlik revolutsioon võib täiesti võita ühelainsal maal eraldi¹.

Lenini ja Stalini õpetuses riigist tuleb märkida, et neile ei kuulu mitte ainult marksistliku õpetuse oportunistlikest moonutustest puhastamise teene, vaid ka marksismis peamise küsimuse — proletariaadi diktatuuri riikliku vormi küsimuse — täiesti uue lahendamise teene. See Lenini ja Stalini õpetus on seotud küsimusega sotsialismi võidu võimalusest ühel maal.

„Enne teist Vene revolutsiooni (1917. a. veebruar) lähtusid kõigi maade marksistid sellest, et parlamentlik demokraatlik vabariik on ühiskonna poliitilise organisee-

---

¹ Vt. UK(b)P ajalugu. Lühikursus, lk. 350.

rimise otstarbekaimaks vormiks kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgul . . .

Venemaa kahe revolutsiooni kogemuste uurimise põhjal tegi Lenin marksismi teooriast lähtudes järelduse, et proletariaadi diktatuuri parimaks poliitiliseks vormiks on mitte parlamentlik demokraatlik vabariik, vaid Nõukogude vabariik" ¹.

Uueks Lenini õpetuses riigist ja õigusest ning eriti proletariaadi diktatuurist ja selle riiklikust vormist on paljude teiste põhimõtteliste küsimuste lahendamine. Siia kuuluvad järgmised küsimused: erinevused proletarse ja kodanliku revolutsiooni vahel; töölisklassi liit talurahvaga proletariaadi juhtiva osa säilitamisel, mida võib kindlustada ainult proletariaadi jagamatu juhtimisega kommunistliku partei kui suunava jõu poolt proletariaadi diktatuuri süsteemis; väide, et proletariaadi diktatuur ja tema riiklik vorm — nõukogude võim — kindlustab tõelise demokraatia, kõrgemat tüüpi demokraatia, töötajate demokraatia arenemise, mis Nõukogude Konstitutsiooniga tagab kõigi töötajaile antavate õiguste reaalse teostamise; rahvusküsimuse lahendamine, mis on rajatud rahvaste ja rahvuste vennaliku liidu printsiipidele ning välditamatu tingimusele, et „Rahvusküsimus on osa proletarse revolutsiooni üldküsimusest, osa proletariaadi diktatuuri küsimusest“ ², on proletariaadi üldistele klassiülesannetele allutatud küsimus; küsimuse lahendamine majanduse ja poliitika vahekorrast sotsialistlikus riigis ja täie selguse toomine küsimuse otsustamisse, milline aktiivne osa on sotsialistlikul riigil ja õigusel sotsialistliku korra loomises; oma sisult

¹ UK(b)P ajalugu. Lühikursus, lk. 349—350.

² Stalin, Leninismi küsimusi, lk. 41.

erakordselt sügavad Lenini mõtted sotsialistliku õiguse iseärasustest ja sotsialistlikust seaduslikkusest kui sotsialismi eduka ülesehitamistöö vältimatust tingimusest; Marxi ja Engelsiga võrreldes konkreetsem lahendus küsimusele riigist ja õigusest kommunismi ajal ning nimelt riigi ja õiguse osa määrang kommunistliku ühiskonna esimesel faasil.

Uurides Lenini töid, milledes avalduvad need geniaalsed ideed, peab kaugõppija näitama, kuidas need ideed on kehastunud tähtsaimates konstitutsioonilistes aktides ja teistes õiguseallikates. Eriline tähtsus on 1918. a. Vene NFSV Konstitutsioonil ning samuti 1922. a. Kriminaal- ja Tsiviilkoodeksil (põhimäärustel).

Leninil ei õnnestunud lõpetada õpetust sotsialistlikust riigist, ning selle töö teostas seltsimees Stalin. Stalin pidas leninismi puhtuse eest halastamatut võitlust trotskistidega, sinovjevlastega, buhhaarinlastega ja muude kapitalismi agentidega.

Stalin arendas edasi Marxi, Engelsi ja Lenini õpetust riigi olemusest ning andis riigi põhifunktsioonide analüüsiga ja õpetusega riigi mehhanismist geniaalse panuse marksismi-leninismi varakambrisse. Õpetuses proletariaadi diktatuurist ja selle riiklikust vormist rikastas Stalin marksismi-leninismi õpetusega proletariaadi diktatuuri kolmest küljest — nõukogude võimu kui proletariaadi diktatuuri riikliku vormi iseärasustest, proletariaadi diktatuuri süsteemist, nõukogude riigi arenemisfaasidest ja riigi osast kommunismis. On üsna tähtis rõhutada, et viimase küsimuse lahendamisel oli väga suur põhimõtteline tähtsus võitluses igasuguste kahjurite ja vassijatega, kes tühjade sõnade tegemisega riigi väljasuremisest levitasid kõige kahjulikumaid mõtteid, millede rakendamine oleks viinud proletariaadi diktatuuri tugevdamise asemel

tema nõrgendamisele. Suur põhimõtteline tähtsus on seltsimees Stalini poolt Suure Isamaasõja kestel väljendatud mõtteil sotsialistliku riigi osast võidus fašistliku Saksamaa üle ja imperialistliku Jaapani purustamisel.

Väga suur põhimõtteline tähtsus on seltsimees Stalini ideedel nõukogude patriotismist ja vene rahva eesrindlikust osast NSV Liidu rahvaste vennalikus liidus.

Seltsimees Stalinile kuulub ka õpetus erilistest arenemis- ja liikumisteedest sotsialismile rahvademokraatia maades ning selle demokraatia erijoonte iseloomustus.

Õpetuses õigusest arendas ja täiendas seltsimees Stalin Lenini õpetust nõukogude sotsialistliku õiguse iseärasustest, lõi õpetuse sotsialistliku seaduslikkuse mitmesuguste arenemisetappide kohta, andis selged näpunäited Konstitutsiooni kui Põhiseaduse ja teiste seaduste vastastikuste suhete õigeks mõistmiseks ning väljendas erandlikult tähtsaid põhimõttelisi seisukohti, mis said aluseks õiguse eriharudele.

Tuleb hoolikalt uurida, kuidas on kehastunud seltsimees Stalini ideed tähtsaimates konstitutsioonilistes aktides ja teistes õiguseallikais.

Eriline tähtsus on 1936. a. Stalinlikul Konstitutsioonil. Samuti on tähtis märkida, millised muudatused on tehtud seltsimees Stalini otseste näpunäidete põhjal koodeksites.

Väga tähtsad on seltsimees Stalini väljendused rahvusvahelise õiguse alal, eriti need, mis ta avaldas Suure Isamaasõja ajal ja pärast seda ning mis Ühinenud Rahvaste Organisatsioonis ja teistes rahvusvahelistes organisatsioonides on saanud Nõukogude esindajate tegevuse aluseks nende võitluses rahu ja suurte imperialistlike riikide poolt rõhutud riikide suveräänsuse eest. Tuleb pöörata tähelepanu ka sellele asjaolule, et demokraatlike

printsipiide võit rahvusvahelistes organisatsioonides ja rahvusvahelise poliitika alal on Nõukogude riigi, kelle suureks tüürimeheks on seltsimees Stalin, järjekindla ja kõigutamata positsiooni tulemus.

KIRJANDUS.

Juhendav.

- Lenin, Mis teha? Valitud teosed, I k., Tallinn, 1945, lk. 233—373.
Ka eriväljaandena, Tallinn, 1945.
- Lenin, Uks samm edasi, kaks sammu tagasi. Valitud teosed, I k., Tallinn, 1945, lk. 233—373. Ka eriväljaandena, Tallinn, 1947.
- Lenin, Riik ja revolutsioon, Tallinn, 1947.
- Lenin, Majandus ja poliitika proletariaadi diktatuuri eposihil. Valitud teosed, II k., Tallinn, 1946.
- Lenin, Riigist, Tallinn, 1947.
- Lenin, Nõukogude võimu järjekordsed ülesanded. Valitud teosed, II k., Tallinn, 1946.
- Stalin, Leninismi küsimusi, Tallinn, 1945, eriti lk. 1—144, 217—222, 448—472 ja 527—536.
- Stalin, Lühidalt lahkkelidest parteis. Teosed, 1. k., Tallinn, 1947.
- Stalin, Kas anarhism või sotsialism? Teosed, 1. k.
- Stalin, Marksism ja rahvus- ning koloniaalküsimus, Tallinn, 1946.
- Vene NFSV 1918. a. Konstitutsioon.
- NSV Liidu 1924. a. Konstitutsioon.
- NSV Liidu 1936. a. Konstitutsioon.

Kodanlikud poliitilised õpetused monopolistliku kapitalismi ja kapitalismi üldise kriisi perioodil.

Selle aja kodanlikele teooriatele on tavaliselt iseloomustav täielik lahtiütlemine igasugustest, isegi mõõdukaist kodanliku demokraatia põhimõttest, pööre obskurantismi ja kõige ohjeldamatuma reaktsiooni poole.

Kuid oleks lihtsustamine anda selline iseloomustus kõigile juriidilise mõtte kodanlikele vooludele vaadeldaval perioodil.

Kõrvuti katsetega restaureerida antiikmaailma ja keskaja reaktsioonilisi ideid on täheldatav ka tagasi-pöördumine kodanlik-liberaalsele ideoloogiale.

Kodanliku juriidilise mõtte vooludest perioodil kuni Esimese Maailmasõjani tuleb märkida Hans Kelseni normativismi, solidarismiteooriat, psühholoogilist teooriat, neohegeliaanlust ja rassismi, keskaegse katoliku õpetuse taassündi, ameerika pragmatismi ning mitmesuguseid reformistlikke õpetusi riigist ja õigusest. Peale selle tuleb pöörata tähelepanu mitmesugustele demokraatlikele õpetustele Idas, eriti Hiinas ja Indias.

Kelseni normativismis ja niinimetatud viini koolkonnas on iseloomustavaks jooneks püüdlus vaadelda õigust väljaspool igasugust seost sotsiaalsete suhetega, üksnes kui normide süsteemi, ning riiki kui õigusliku korra kehastust. See koolkond tunnistab reaalsete ühiskondlike suhete eest abstraktsuse sfääri põgeneda püüdva kodanliku juriidilise mõtte sügavast langusest. Samal ajal on aga Kelsenile ja tema koolkonnale iseloomustav asjaolu, et oma rahvusvahelise õiguse primaadi teooriaga avavad normativismi esindajad rünnaku riigi suveräänsuse printsiiobile, mis on väga soodne ja kasulik reaktsioonilise imperialistliku poliitika õigustamiseks, mis üritab kallaletungi nõrkade riikide sõltumatusle.

Avalikult reaktsiooniline iseloom avaldub ka solidarismi teoorias (Duguit, Hauriáu jt.). Kritiseerides loodusõiguse ideid kuulutavad solidaristid solidaarsuse ideed, mis seob sõltumatult klassikuuluvusest kõik inimesed ühiskonnaks. Solidaristid eitavad subjektiivseid õigusi ja tõstavad esile õpetuse sotsiaalsetest funktsioonidest, mida peavad täitma kõik indiviidid solidaarsuse seaduse tõttu. Hauriáu tungib reaktsioonilistelt positsioonidelt

avalikult kallale parlamentarismile ja kodanliku demokraatia teistele printsiipidele, nõuab proletariaadilt kõigi poliitiliste õiguste äravõtmist, eitab rahva suveräänsust ning koos Duguit'ga ehitab õpetust instituutidest ja korporatsioonidest kui imperialistliku riigi tähtsaimatest tugisammastest.

Solidarismi teooria reaktsiooniline mõte väljendub selles, et kaasaegset kapitalistlikku ühiskonda kujutletakse kui ekspluateerijate ja ekspluateeritavate huvide harmooniat ning solidaarsust. Solidarism on fašismi eelkäija. Praktiliselt on solidarism suunatud isegi kärbitud kodanliku demokraatia likvideerimisele ja imperialistliku kodanluse avaliku diktatuuri kehtestamisele.

XX sajandil, enne Esimest Maaailmasõda, oli Venemaal kodanlike juristide hulgas suur populaarsus õiguse psühholoogilisel teorial, mille iseloomustavaks jooneks on õiguse ja riigi objektiivse reaalsuse eitamine ning nende kuulutamine erilisteks psüühilisteks elamusteks. Petražitski teooria oli ehitatud subjektiivse idealismi filosoofiale. Professor Reisner püüdis juba enne 1917. a. revolutsiooni näidata, et see idealistlik teooria ei ole marksismiga vastuolus, ning oma töödes pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni väljendas sisuliselt nõukogude õiguse kontrrevolutsioonilist eitamist.

Teooriate esindajaks, mis elustasid õpetust loodusõigusest neokantiaanluse vaimus, oli Novgorodtsev.

XX sajandil oli Venemaal mõningal määral populaarsust ka anarhistlikel teooriatel. Nende eelkäijaks XIX sajandil oli Bakunin. Anarhismi kõige silmapaistvamad esindajad olid Kropotkin, Borovoi jt. Eriline koht anarhistide hulgas on L. N. Tolstoil, kes ehitas oma õpetuse kurjale mittevastuhakkamise kristlikul põhimõttel. Tolstoi eitas revolutsiooni kui ühiskondliku elu ümber-

korraldamise abinõu. Anarhismi kõigi liikide paljastamise ja kriitika andsid Lenin ja Stalin.

Kaugõppijal tuleb hoolikalt uurida seltsimees Stalini tööd „Kas anarhism või sotsialism?“, milles teravalt kritiseeritakse anarhistlikke teooriaid ja paljastatakse nende klassiolemus. Lenin ja Stalin paljastasid Buhharini anarhistliku esinemise, kes nõudis printsiipiaalset vaenulikkust iga riigi, sealhulgas ka proletaarse riigi vastu, ning kes hiljem propageeris kontrrevolutsioonilist ideed nõukogude riigi väljasuremisest tema tekkimise momendist alates.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon oli sündmus, mis avaldas tohutu suurt mõju progressiivsete ja reaktsiooniliste poliitiliste õpetuste vahel toimuva võitluse käigule. Nõukogude sotsialistliku riigi ülesehitus ja nõukogude sotsialistliku õiguse arenemine kutsusid esile töötavate hulkade teadvuse revolutsioniseerimise ja ajendasid kodanluse ideolooge kõige reaktsioonilisemate teooriate loomisele.

Pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni Venemaal ilmub kodanlikes maades hulk poliitilisi õpetusi, milledest ühed avameelselt ja häbitult avaldavad kõige reaktsioonilisemate, šovinistlikumate ja imperiaalistlikumate finantskapitali ringkondade ihasid, teised elustavad kodanlik-liberaalseid õpetusi loodusõiguse vaimus ning kolmandad püüavad, moonutades ja võltsides marksismi, jätkata revisionismi „traditsioone“, olles kodanliku ideoloogia teostajaiks töölisklassi mahajäänud kihtides. Lõppeks tuleb osutada ka väikekodanlikele vooludele, millel oli mõju töölisklassi mahajäänud kih tide ja osa väikekodanluse hulgas. Need voolud näiliselt nagu oleksid „pahempoolsed“ ja isegi „revolutsioonilised“, kuid tegelikult kujutavad, Lenini sõnade järgi,

kapitalismi koledustest „hullunud“ väikekodanlase meeoleolude väljendust.

Kõige purureaktsioonilisema iseloomu omandab itaalia, inglise, ameerika ja saksa fašismi ideoloogia, mis väljendab finantskapitali kõige šovinistlikumate, imperialistlikumate ja reaktsioonilisemate rühmade huve.

Fašism kasutas töötajate sunnitöö-režiimi ja nende halastamatu ekspluateerimise teoreetiliseks õigustamiseks mitmesuguseid reaktsioonilisi teooriaid. Itaalias oli kõige suurem populaarsus neohegeliaanlusel, mille esindajad mitte ainult ei kasutanud maksimaalselt ära kõiki reaktsioonilisi külgi Hegeli filosoofias, vaid püüdsid ühiskonna seisusliku korra ja anastuslike röövsõdade apoloogias ületada reaktsioonilisuses Hegelit ennast. Itaalia fašistid püstitasid niinimetatud autoritaarse, totaalise ja korporatiivse riigi „teooria“.

Fašistid Saksamaal kasutasid Nietzsche reaktsioonilist teooriat „üliinimesest“ „madalamate“ rasside „kõrgemate“ poolt orjastamise õigustamiseks. Eriti häbitu reaktsiooniline iseloom on saksa fašismi niinimetatud rassiteoorial kogu tema Darwini pärilikkuse õpetuse häbematu võltsimisega Mendeli, Weissmanni, Morgani jt. antiteaduslike kontseptsioonide vaimus, labaste demagoogiliste sõnade tegemisega täisväärtuslikest ja mitte-täisväärtuslikest rassidest, raevunud rünnakutega isegi võltsile ja kärbitud kodanlikule demokraatialle ja Nõukogude Liidu vastase ning saksa anastajate poolt kogu maailma täieliku orjastamise agressiooni propagandaga. See „ideoloogia“ on väga avameelselt väljendatud Hitleri inimestvihkavas raamatus „Minu võitlus“ („Mein Kampf“). Saksa rassistidega ühel nõul on inglise, ameerika, prantsuse ja itaalia rassismi ideoloogid.

Samasuguse reaktsioonilise iseloomuga on kaas-

aegsed katoliiklikud õpetused, mis elustavad keskaegse filosoofi Aquino Thomase teooriat. On tähtis näidata, et need katoliiklikud teooriad on avalikult suunatud kommunismi vastu ja mõistavad hukka revolutsioonilised meetodid võitluses kapitalismiga. Samal ajal Rooma paavst ja kogu katoliku kirik õnnistasid mässajat Francot tema võitluse ajal Hispaania Vabariigiga.

Pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni levitasid laialdaselt reformistlikke ideid õpetustes riigist ja õigusest Cunow, Kautsky, Adler, Otto Bauer ja teised marksismi renegaadid. Seejuures tuleb pöörata tähelepanu sellele, et Cunow ja Kautsky eemaldasid täielikult marksismi õpetusest riigi tekkimise kohta ja asusid austria juristi Gumpłowiczi positsioonile, kelle teooria on väga lähedane rassismile. Inglismaal väljendavad reformistlikke ideid laboristide partei ideoloogid (Laski jt.).

Prantsusmaal, Itaalias ja Hispaanias on väikekodanluse ja töölisklassi mahajäänud kihtide hulgas levinud anarhosündikalism (anarhismi liik), mille esindajad soovivad revolutsiooni teostamist niinimetatud otsese tegevuse (üldstreigi) kaudu, tootmisvahendite eksproprieerimist sündikaatide (ametiühingute) poolt ning viimaste poolt tootmise ja jaotamise organiseerimist sotsialistlikel alustel. Anarho-sündikalistid eitavad töölisklassi poliitilise võitluse tähtsust, proletariaadi diktatuuri organiseerimise vajadust, millega nad desarmeervad töölisklassi võitluses proletaarse revolutsiooni võidu eest, sest proletaarse revolutsiooni tähtsaim ülesanne ei ole mitte ainult kodanliku riigimasina purustamine, vaid ka proletariaadi diktatuuri võimsa aparadi loomine kodanluse mahasurumise eesmärgil, kõigi töötajate liitmine proletariaadi juhtimisel eesotsas tema avan-

gardi — kommunistliku parteiga, ja kommunismi ehitamine.

Käesoleval ajal, pärast Teist Maailmasõda, kasutab reaktsiooniline kodanlus võitluses anti-imperialistliku leeri vastu nii endisi fašistlikke teooriaid kui ka katoliitsismi teooriat. USA-s on leidnud laialdase leviku niinimetatud pragmatism, mis eitab igasugust teooriat ja mis tunnustab ainult seda, mis võib olla „praktiliselt kasulik“, s. o. kasulik monopolistliku kapitalismi huvides, ning mis kujutab endast üht voolu ameerika reaktsioonilise kodanluse ideoloogias.

Lõppeks tuleb poliitiliste õpetuste ajaloo kursuse lõpposas pöörata tähelepanu sellele, kuidas on kajastunud Idamaade poliitilistes õpetustes rahvuslik vabastusliikumine, mis tekkis neis maades feodalismi lagunemisel ja kapitalismi tekkimisel. Eriti tuleb märkida 1905. a. revolutsiooni ning Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni mõju Ida poliitilistele õpetustele. Neist õpetustest tuleb osutada Hiina poliitilise tegelase ja Kuomintangi organiseerija Sun-Jat-Seni teooriale.

Käesoleval ajal kodanlikes maades kõige levinenum reaktsiooniline poliitiline õpetus on kosmopolitism, mis jutlustab „maailmariigi“, „maailma kodakondsuse“ jm. ideid. Kosmopolitism on inglise-ameerika imperialismi ideoloogiline relv ja teenindab tema agressiivsete anastusplaanide teoreetilist õigustamist.

Marksismi-leninismi õpetus tungib laialdaselt töölisklassi ja teiste töötavate hulkade teadvusse, olles demokraatia leeri võimsaks ideoloogiliseks relvaks tema võitluses reaktsiooni leeri vastu. Selle näitajaks on töölisklassi ja kõigi maailma maade kõikide töötajate poolt osutatav vastupanu katsetele lüüa isegi kõige ele-

mentaarsemad demokraatlikud instituudid kapitalistlikes maades, ajada põranda alla kommunistlikud parteid ja süüdata uus maailmasõda, mida taotlevad reaktioonäärid eesotsas Churchilli, Dullese, Kennoni, de Gaulle'i ja nende agentidega parempoolsete sotsialistide näol.

Oma kokkuvõttes poliitiliste õpetuste ajaloo kursusest peab kaugõppiija mõistma, milline suur revolutsiooniline tähtsus on marksismil-leninismil, mille maailma-vaade ja meetod peavad olema juhtnööriks kogu töös kursuse alal, ning sügavalt aru saama, et see maailma-vaade kujutab endast vene ja maailma kultuuri kõrgeimat saavutust ning tööliklassi ja kõigi töötajate võimsat ideoloogilist relva võitluses kapitalismi vastu kommunismi võidu eest.

KIRJANDUS.

Juhendav.

- Lenin, Leo Tolstoi kui vene revolutsiooni peegel. Teosed, XII k., 2. väljaanne, lk. 329—335 (vene k.).
- Lenin, Tolstoi ja proletaarne võitlus. Teosed, XIV k., 2. väljaanne, lk. 407—408 (vene k.).
- Lenin, „Pahempoolsuse“ lastehaigus kommunismis. Valitud teosed, II k., Tallinn, 1946.
- Stalin, Ettekanne Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 24. aastapäevast.
- Stalin, Kas anarhism või sotsialism? Teosed, 1. k., lk. 283—374.
- Stalin, Marksism ja rahvus- ning koloniaalküsimus, Tallinn, 1946, eriti lk. 152 ja 162—188.
- Dimitrev, Aruanne Kominterni VII kongressil ja Kominterni VII kongressi resolutsioon (vene k.).
- Zdanov, Kõne diskussioonil G. F. Aleksandrovi raamatu „Lääne-Euroopa filosoofia ajalugu“ puhul. „Eesti Bolševik“ 1947, nr. 19.
- Zdanov, Rahvusvahelisest olukorrast, Tallinn, 1948.

Erikirjandus.

Fašistliku obskurantismi ja demagoogia vastu. NSV Liidu Teaduste Akadeemia artiklite kogumik (vene k.).

Volfson, Kõduneva kapitalismi ideoloogia (vene k.).

Aržanov, Neohegeliaanlus saksa fašismi teenistuses, Partizdat, 1933 (vene k.).

Aržanov, Ameerika juristide filosoofiline kredo. „NSV Liidu Teaduste Akadeemia Teataja“, Õiguse ja Majanduse osakond, 1946, nr. 6 (vene k.).

Aleksandrov, Ühiskonna arenemise kaasaegseist kodanlikest teooriatest, „Bolševik“ 1946, nr. 11 (vene k.).

Vastutav toimetaja O. Ibius.

Toimetaja G. Noppel.

Tehniline toimetaja I. Rammi.

Ladumisele antud 7. VI 1950. Trükkimisele antud 13. VI 1950. Trüki-
arv 500. Paber 56 × 79, 1/16. Trükipoognaid 6,25. Formaadile 60 × 92
kohaldatud trükipoognaid 5. Arvutuspoognaid 4,7. MB-03374. Trüki-
koda „Tartu Kommunist“, Tartu, Ulikooli 21/23. Tellimise nr. 1555.

На эстонском языке.

Учебно-методическое письмо по истории политических учений для
студентов ВЮЗИ.

Hinnata.

Trükikäitis „Tartu Kommunist“
Tartu, Ülikooli 21/23.

Kontroll nr. 3

Raamatus leiduva defekti korral
palume raamat tagastada ümber-
vahetamiseks ühes selle etiketiga.

Hinnata

A-18504

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00454196 9